

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Державний вищий навчальний заклад

Донбаський державний педагогічний університет

Кормишев М.В.

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ: ДІЯЛЬНІСТЬ ТА СПІЛКУВАННЯ

Навчально –методичний посібник для студентів
філологічного факультету рівня вищої освіти (бакалавр)
спеціальності 014 середня освіта (Мова і література (англійська,німецька))

Слов'янськ - 2021 р.

Рекомендовано до друку на засіданні кафедри загальної психології
(протокол №4 від 28 лютого 2021 р.)

Розвиток особистості: діяльність та спілкування: Навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету рівня вищої освіти (бакалавр) спеціальності 014 середня освіта (Мова і література (англійська,німецька)).

Уклад. Кормишев М.В.

Рецензенти

Кандидат психологічних наук, доцент О.А. Резнікова

Кандидат психологічних наук, професор А.Е. Мелоян

Укладач: кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри загальної психології Кормишев М.В.

Навчально-методичний посібник розроблено на основі програми навчальної дисципліни «Загальна психологія» для студентів філологічного факультету рівня вищої освіти (бакалавр) спеціальності 014 середня освіта (Мова і література (англійська, німецька)). У навчально-методичному посібнику запропоновано детальну характеристику сучасних форм організації навчального процесу у вищому навчальному закладі: лекційних занять, методіку та підготовку проведення самостійної роботи, як специфічну форму організації навчального процесу у вищому навчальному закладі. До кожної теми посібника подано питання для самоконтролю. Для слухачів магістратури, науково-педагогічних працівників, усіх, хто забезпечує організацію та проведення навчально-виховного процесу.

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА.....	4
----------------------------------	----------

Розділ 1. Матеріали до лекційного курсу « Загальна психологія»

Тема №1 Діяльність та спілкування особистості.....	6.
Тема №2 Особистість. Відчуття та сприйняття.....	14.
Тема №3. Пам'ять особистості.....	18.
Тема №4. Увага особистості.....	21.
Тема №5. Емоційні процеси особистості.....	23.
Тема №6. Воля особистості.....	25.
Тема №7. Здібності людини та її розвиток.....	27.
Тема №8. Навчання та розвиток особистості.....	30.
Тема №9. Мислення та спілкування особистості.....	37.
Тема №10. Характер особистості.....	41.
Тема № 11. Темперамент особистості.....	43.
Тема №12. Формування психічних процесів. Навчання та виховання школярів.....	46.
Тема №13. Психологічні механізми розвитку та навчання особистості.....	54.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60
--	-----------

Пояснювальна записка.

Навчальна програма дисципліни: «Загальна психологія». »складена відповідно до освітньої програми та навчального плану підготовки здобувачів ступеня вищої освіти з спеціальністю 014 середня освіта (Мова і література (англійська, німецька)).

Особливості підготовки фахівця передбачають оволодіння знаннями, основними навиками та вміннями, але й створення умов в процесі навчання. Головна мета посібника складена відповідно до освітньої програми та плану підготовки здобувачів. Таким чином, треба дати читачам основні поняття даного курсу, що пов'язане з такими дисциплінами як «Вікова психологія», «Історія психології» та «Соціальна психологія». Таким чином, здобувачам треба дати уявлення про розвиток та вимоги сучасної психології.

Викладання навчальної дисципліни «Загальна психологія» є забезпечення здобувачів теоретичними знаннями і практичними навичками та аналізу для проведення науково-дослідних робіт у галузі загальної психології, а також в конкретно-психологічних дослідженнях, в тому числі в психологічній практиці.

Головне завдання є вивчення дисципліни «Загальна психологія», а також, ознайомлення з характеристиками науки загальної психології. Таким чином, головне завдання є наукове пізнання та формування структури і навичок аналізу особистості та пізнавальних процесів.

За результатами вивчення дисципліни «Загальна психологія» у здобувачів повинні бути сформовані такі компетентності: здатність до оволодіння науковим мислення, узагальнення теоретичних положень «Загальної психології», готовність до оволодіння методами дослідження, здатність до використання сучасних технологій та готовність до постановки прикладних задач в певній галузі застосування «Загальної психології».

Спеціальні: здатність використовувати знання про сучасні психологічні концепції та новітні науково-психологічні дослідження.

РОЗДІЛ 1. МАТЕРІАЛИ ДО ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ.

Структура та функції, методологічного знання та його значення для психології

Предметом дисципліни «Загальна психологія» є головні та основні положення, а також, пізнавальні процеси та проблеми сучасної психології.. Програма курсу: «Діяльність та розвиток особистості» розрахована на викладання для здобувачів філологічного факультету. Для здобувачів викладання курсу психології має на меті розширення кругозору та вироблення наукового світогляду і оволодіння глибокими знаннями. Засвоєння знань з предмету психології здійснюватиметься на лекціях і семінарських заняттях та шляхом самостійної роботи.

Розуміння предмета «Загальної психології», як науки, і навчальної дисципліни та діяльності особистості, потребує глибоке оволодіння знаннями здобувачів і слухачів предмету психології. Таким чином, основними завданнями вивчення курсу «Діяльність та розвиток особистості», також є ознайомлення з характеристиками методології та теорії науки психології.

За результатом вивчення дисципліни у здобувачів повинні бути сформовані такі компетентності: як здатність до оволодіння культурою мислення та аналізу фактів і теоретичних положень.

Таким чином, оволодіння здобувачами знаннями загальної психології відкриває дорогу до практичної та дослідницької діяльності на різних щаблях соціальної організації. Загальна психологія як наука і навчальна дисципліна відкриває дорогу до практичної діяльності та відкриває доступ до глибоких знань в галузі психології.

ТЕМА №1. Діяльність та спілкування особистості.

Мета: дати загальне уявлення проблеми формування та розвитку діяльності та спілкування особистості..

План проведення заняття:

1. Поняття про діяльність людини.
2. Мета і мотиви діяльності
3. Структура діяльності. Засоби діяльності, процес засвоєння та спілкування особистості.
4. Основні умови формування діяльності особистості.

Поняття про діяльність людини.

Живим істотам від природи властива активність, яка забезпечує життєво важливі зв'язки організму із середовищем. Джерелом активності живих істот є потреби, що спонукають їх до відповідних реакцій та дій. Потреба — це стан живої істоти, в якому виявляється її залежність від конкретних умов існування. Проте активність тварин і діяльність людини суттєво відрізняються за психологічними ознаками. Активність тварин характеризується як поведінка і обмежується інстинктивними та умовно-рефлекторними діями, спрямованими на пристосування до умов життя і задоволення різноманітних біологічних потреб у їжі, розмноженні, захисті. У потребах тварини предмет їх задоволення постає як безпосередній стимул активності й визначає сам спосіб задоволення потреби.

Людська діяльність за сутністю є соціальною. Вона сформувалася історично, у процесі праці. Людина не лише пристосовується до умов життя, а активно змінює їх відповідно до своїх потреб, що виникли і розвинулися історично. Особистість як суб'єкт діяльності, задовольняючи свої потреби, взаємодіє із середовищем, ставить перед собою певну мету, мотивує її, добирає засоби для її здійснення, виявляє фізичну й розумову активність у досягненні поставленої мети. Свідомий характер людської діяльності виявляється в її плануванні, передбаченні результатів, регуляції дій, прагненні до її вдосконалення.

. Отже, діяльність людини — це свідома активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Мета і мотиви діяльності

Мета — це те, до чого прагне людина, для чого вона працює, за що бореться, чого хоче досягти у своїй діяльності. Без мети не може бути свідомої діяльності.

Цілі людської діяльності виникли й розвивалися історично, у процесі праці. Вони породжуються суспільним життям, умовами, в яких живе людина, і залежать від виконуваних людиною ролей, суспільних доручень, від її розвитку та індивідуальних особливостей. Цілі бувають близькі та віддалені. Віддалена мета реалізується в низці ближчих, часткових цілей, які крок за кроком ведуть до здійснення віддаленої мети, що висувається на далеку перспективу.

Суспільно важлива, змістовна мета стає джерелом активності особистості. Тільки велика мета народжує велику енергію. Така мета викликає єдність розумової, емоційної та вольової діяльності, цілеспрямовану зосередженість свідомості на поставлених цілях. “Рефлекс мети”, як писав І.Павлов, має величезне життєве значення, він є основною формою життєвої енергії людини. Життя є змістовним тільки у того, хто весь час прагне до певної мети. Як тільки зникає мета, воно стає безбарвним, непривабливим.

Мотив — це внутрішня рушійна сила, що спонукає людину до діяльності. Мотиви діяльності та поведінки людини генетично пов’язані з її органічними та культурними потребами. Потреби породжують інтереси, тобто спрямованість особистості на певні об’єкти з метою пізнати їх, оволодіти ними.

Спонуками до діяльності можуть бути матеріальні потреби (в їжі, одязі, житлі), духовні та культурні (пізнавальні, суспільно-політичні, естетичні). Мотивація діяльності буває близька (здійснити бажане і найближчим часом) та віддалена (здійснення бажаного планується на тривалий час). Розрізняють мотиви і за рівнем усвідомлення. Бувають яскраво й чітко усвідомлювані мотиви — обов’язки перед колективом, відповідальність, дисциплінованість та ін. Але в багатьох випадках діють неусвідомлювані спонуки, наприклад звички, упереджене ставлення до певних фактів життя, людей тощо. Проте незалежно від міри усвідомлення мотиву діяльності, він є вирішальним чинником у досягненні поставленої мети.

Цілі та мотиви діяльності людини визначаються суспільними умовами життя, виробничими, навчальними, ігровими відносинами. Між цілями та

мотивами діяльності людей існує певний зв'язок. З одного боку, мета та мотиви спонукають кожну людину до діяльності, визначають її зміст і способи виконання, а з іншого — вони й формуються у процесі діяльності, під впливом умов, за яких вона відбувається. У процесі діяльності виникають і розвиваються нові потреби та інтереси, ідеали та переконання — виробничі, розумові, естетичні, спортивні.

Структура діяльності.

В усіх різновидах діяльності люди користуються рухами природженими (безумовно-рефлекторними) та набутими (умовно-рефлекторними). Безумовно-рефлекторні рухи у процесі життя, у результаті досвіду, навчання та виховання перебудовуються відповідно до вимог умов життя, культури трудових дій та поведінки. Рухи (ходіння, мовлення, писання, читання, пов'язані з обробкою матеріалів, грою на інструменті) під впливом навчання та виховання настільки змінюються, що в них важко розпізнати первинний, природжений характер.

У діяльності залежно від її мети та змісту, матеріалу та способів його обробки рухи об'єднуються в різноманітні комплекси і системи. Систему рухів, спрямованих на присвоєння предмета чи його змісту, називають діями. Розрізняють дії предметні та розумові.

Предметні, або зовнішні, дії спрямовані на оволодіння предметами, контакти з людьми, з тваринами, рослинами і т. ін. Розумові дії виявляються у сприйнятті, діяльності пам'яті, мисленні та ін. Розумові дії утворюються на ґрунті зовнішніх, предметних дій.

Предметні дії в результаті інтеріоризації, тобто перенесення у внутрішнє життя людини, стають змістом розумової діяльності. На перших етапах засвоєння досвіду діти і дорослі оперують конкретними предметами, засобами унаочнення, порівнюють, розкладають та об'єднують їх, знаходять причинні залежності та їх взаємодію. Потім, у результаті інтеріоризації цих зовнішніх дій з предметами, людина починає оперувати образами цих предметів і зв'язками та залежностями між ними. На більш вищому етапі розвитку ці операції здійснюються за допомогою понять, виражених у слові.

Інтеріоризоване зовнішнє опрацьовується в мисленні, набуває логічного оформлення, вплітається в систему знань і попереднього досвіду людини й

реалізується в діяльності у вигляді тих чи інших дій. Винесення внутрішніх, розумових дій назовні називають екстеріоризацією.

Важливу роль у діяльності відіграє її регуляція. У процесі засвоєння знань і досвіду у свідомості людини утворюється образ рухів і дій виконуваної діяльності, або акцептор дії, з яким порівнюється виконувана дія у випадку її відхилення від окресленого способу її виконання, коригується відповідно до поставленої мети та акцептора дії. Отже, діяльність - це сукупність цілеспрямованих, усвідомлюваних дій.

Свідома діяльність людини характеризується не тільки цілями та мотивами, а й певними засобами, за допомогою яких вона здійснюється. Успішне виконання будь-якої діяльності потребує від людини оволодіння необхідними для неї засобами. Воно передбачає вироблення у людини вмінь і навичок користуватися ними для досягнення поставленої мети.

Засоби діяльності і процес їх засвоєння

Поняття про уміння. Успіх будь-якої діяльності залежить від уміння її виконувати. Це стосується будь-якої виробничої, педагогічної, спортивної діяльності, писання, читання, гри на музичному інструменті тощо. Уміння інколи зводять до знання якоїсь справи, розуміння того, як вона робиться, ознайомлення з порядком її виконання. Проте це ще не є вміння, а тільки одна з його необхідних передумов. Людина може, наприклад, знати правила керування автомобілем, але настільки недосконало, що їй ніхто не дасть дозволу його водити. Школяр може знати, як треба складати план оповідання, але буває достатньо простежити за процесом виконання ним цього завдання, щоб зрозуміти, що потрібне вміння у нього ще не сформувалося.

Вміння є там, де знання певної справи поєднується з вправністю у виконанні дій, з яких складається ця діяльність. Вміє керувати автомобілем той, хто, дотримуючись встановлених правил, робить це вправно, чітко й бездоганно, хто має навички у цій справі. Вміє складати план той учень, в якого вироблені певні навички роботи над текстом. Так само і вміння грати на якомусь музичному інструменті, малювати, виконувати фізкультурні вправи та інші завдання спирається на певні навички. Отже, вміння — це готовність людини успішно виконувати певну діяльність, що ґрунтується на знаннях і навичках.

Діяльність людини найчастіше складається з цілої низки різних дій. Тому вміння їх виконувати також складається з низки часткових умінь. Так, вміння керувати автомобілем охоплює такі моменти, як вміння завести двигун, регулювати його роботу, керувати кермом, стежити за дорогою, за роботою машини. Вміння учня навчатися включає вміння планувати свою домашню навчальну роботу, братися в певні години за її виконання раціональними способами, заучувати заданий текст, виконувати письмові завдання, контролювати результат їх виконання. Комплекс часткових, тісно взаємопов'язаних умінь охоплює все те, що називають умінням: керувати машиною, навчатися, грати на музичному інструменті, малювати.

Поняття про навички. Повторно виконуючи ту чи іншу дію, людина вправляється в її виконанні. Унаслідок цього вдосконалюється виконання нею цієї дії. Дія виконується дедалі швидше, легше, вільніше, потребує менше напруження, зусиль і вольового контролю, кількість помилкових рухів зменшується. Людина усвідомлює мету дії, шлях досягнення цієї мети; техніку досягнення та функціонує сама по собі, більш – менш автоматизовано. Отже, удосконалені шляхом багаторазових вправ компоненти вмінь, що виявляються в автоматизованому виконанні дій, називаються навичками. Наявність навичок полегшує людині виконання свідомих завдань. За свідомістю залишається можливість починати, регулювати й завершувати дію, а сам рух відбувається без будь-якого подальшого втручання волі як реальне повторення того, що вже робилося тисячі разів (І.Сеченов). Людина може усвідомлювати й автоматизовані компоненти, тобто рухи, з яких складається певна діяльність. У разі потреби вона може спрямовувати свою увагу на саму техніку написання

літер з метою, наприклад, вивести їх каліграфічно, красиво. Можуть усвідомлюватися рухи артикуляційних органів при вимові звуків мови, звичні рухи пальців при грі на музичному інструменті з метою її проконтролювати, змінити дещо в них. Людина починає усвідомлювати рухи за появи ускладнень, перешкод у їх виконанні.

Процес формування вмінь і навичок.

Уміння і навички формуються у людини у процесі її навчання. Виокремлюють три основні його фази. Перша розпочинається з усвідомлення завдання та способів його виконання. Так, досвідчений майстер з'ясовує і показує новачкові, як виконувати ті чи інші виробничі операції, а останній ознайомлюється з ними. Навчаючи учнів писати, їх теж ознайомлюють з тим, як треба виводити кожну літеру. Потім ті, хто навчається, пробують застосувати одержані пояснення на практиці, та виконувати відповідні дії.

Умови формування вмінь і навичок. Основними умовами успішного формування вмінь і навичок є усвідомлення мети завдання і розуміння його змісту та способів виконання. Цього досягають поясненнями завдання, демонструванням кращих зразків виконуваного завдання та самої дії виконання. Успіх формування вмінь і навичок найбільшою мірою залежить від свідомого ставлення, готовності особистості до вироблення в собі вмінь і навичок, інтересу до кращого виконання дій, пов'язаних з виконанням завдання. При формуванні вмінь і навичок важливо враховувати індивідуальні особливості людини: тип нервової системи, попередній досвід, теоретичні знання, нахили та здібності. Не менш важливу роль у засвоєнні вмінь і навичок відіграють умови навчання, правильна організація процесу вправляння: послідовність засвоєння дій, поступовий перехід від простішого до складніших завдань, від повільного до швидкого темпу їх виконання. При вправлянні потрібно враховувати й те, що тривале безперервне вправляння, як і тривалі перерви в ньому (наприклад, заняття з музики, спортивні тренування, трудові операції проводяться один раз на тиждень), не сприяють

успішному формуванню вмінь і навичок. Тривалі інтервали між вправами ведуть до ослаблення сформованих умінь і навичок.

Основні різновиди діяльності

Людська діяльність різноманітна й багатогранна. Залежно від мети, змісту та форм розрізняють три основні різновиди діяльності: гру, навчання та працю. Людині незалежно від віку властиві всі три різні види діяльності, проте в різні періоди життя вони виявляються по-різному за метою, змістом, формою та значенням. У дошкільному віці провідним різновидом діяльності є гра, у шкільному — навчання, а у зрілому віці — праця. Гра та навчання властиві й людям, й тваринам. Проте у тварин підґрунтям цих різновидів діяльності є інстинкти, а у людини вони зумовлені соціальними умовами життя, різняться якісно, набагато складніші та багатші за змістом і формою. Праця за природою та змістом — це суспільно-історична категорія. У процесі праці виникла й розвинулася людина як свідомо соціальна істота. Характерна особливість усіх різновидів людської діяльності полягає в тому, що найчастіше вони пов'язані з мовною діяльністю. Остання сприяє розвитку змісту та форм усіх різновидів діяльності, їх цілеспрямованості та мотивації.

Ігрова діяльність. Як основна форма вияву активності дитини дошкільного віку ігрова діяльність є водночас основним засобом пізнання нею зовнішнього світу, відображення його у формі відчуттів, сприймань, уявлень тощо. Але вона відрізняється від навчання та праці. Гра — не продуктивна діяльність. У грі дитина захоплюється переважно процесом, який викликає у неї задоволення. Як тільки інтерес до гри зникає, дитина припиняє її. В іграх маленьких дітей цілі не бувають стійкими. Це виявляється в тому, що маленькі діти втрачають цілі у грі легко переходять від однієї гри до іншої. Але у процесі розвитку та виховання цілеспрямованість ігрової діяльності дітей зростає, цілі в іграх набирають стійкішого характеру. Слушно вказують, що гра — це школа думки, почуттів і волі. В іграх не тільки виявляються, а й формуються всі психічні процеси та властивості дітей, спостережливість, уважність, вдумливість, наполегливість, сміливість, рішучість, уміння,

навички, здібності. В ігровій діяльності відбувається не тільки психічний, а й фізичний розвиток дітей, розвиваються фізична сила, спритність, швидкість і точність рухів. В іграх формуються всі якості особистості дитини, зокрема такі моральні риси, як колективізм та дружба, правдивість, чесність тощо. Тому ігри дошкільників відіграють важливу роль у підготовці їх до шкільного навчання. У шкільному віці гра має складніший і цілеспрямований характер. У школярів переважають дидактичні ігри, в яких яскраво виявляється мета: успішно провести гру, перемогти партнера, розвинути в собі відповідні фізичні та розумові якості. У підлітковому та юнацькому віці можуть виникнути шкідливі звички, наприклад, до азартних ігор. Залучення ж дітей до занять спортом, до цікавих справ стане важливим засобом попередження захоплення шкідливими іграми.

Навчальна діяльність. Навчання — це основний різновид діяльності дітей шкільного віку; активна, свідома й цілеспрямована діяльність, яка полягає у засвоєнні знань, вироблених людством з метою підготовки дітей до майбутньої самостійної трудової діяльності. Навчання не обмежується шкільним віком. Людина навчається все життя. До цього її спонукають розвиток науки, техніки, суспільного життя. Науково-технічний і соціальний прогрес, що властивий ХХ століттю, потребує значного поповнення та перебудови систем загальноосвітніх і спеціальних професійних знань, здобутих у середній школі та професійно-технічних навчальних закладах. У процесі навчання його цілі поступово ускладнюються, але разом з цим вони й диференціюються. Поряд із загальноосвітніми цілями з'являються практичні — підготовка дітей до життя, засвоєння практичних знань, умінь і навичок. На ґрунті загальноосвітніх знань здійснюються політехнічне навчання та професійна освіта. Загальна освіта (знання мови, математики, фізики, хімії, біології, історії) дедалі стає необхіднішою для професійної освіти, підготовки творчих спеціалістів.

Завдання для самостійної роботи:

Складіть тези доповіді: «Методологічне значення робіт: А.А.Ухтомського, Н.А.Бернштейна і П.К.Анохіна для вирішення психофізіологічної проблеми в психології»

ТЕМА №2. ОСОБИСТОСТЬ. ВІДЧУТТЯ ТА СПРИЙНЯТТЯ

Мета: дати загальне уявлення проблеми формування та розвитку відчуття та сприймання

План проведення заняття:

1. Психофізіологічні основи відчуття та сприймання особистості.
2. Охарактеризуйте розвиток відчуття та сприймання особистості.
3. Охарактеризуйте сучасні підходи та психофізіологічні дослідження особистості.
4. Які основні умови формування відчуття та сприймання особистості.

У сучасній психології накопичена велика кількість матеріалу, присвяченого сутності особистості, її буття і розвитку. Аналізуючи різноманітні теоретичні підходи до розуміння особистості багато психологів приходять до думки про те, що такий надзвичайно багатогранний і глибокий феномен як особистість людини важко пізнати з позицій однієї теорії. Продовжуючи цю думку, необхідно підкреслити той факт, що в цих теоріях із різноманітними акцентами і глибиною освітлені різні періоди особистості. Необхідно також відзначити, що кожна теорія як би висвітлила якусь одну сторону багатогранного буття особистості і внесла свій внесок у пізнання її сутності.

Виділяють наступні види відчуттів:

- зовнішні, виникаючі при дії подразників на рецептори, розташовані на зовнішній поверхні тіла,
- зорові (найбільш важливі для функціонування людської психіки), слухові, тактильні, нюхові і дотикові;
- органічні, сигналізуючи про те, що відбувається в організмі (відчуття болю, голоду, спраги);

- кінестетичні, за допомогою яких мозок отримує інформацію про положення і рух різних частин тіла; їх рецептори розташовуються в м'язах і сухожиллях.

Хоча кожен тип відчуття відрізняється своєрідністю, є загальні властивості, характерні для усіх видів відчуттів: наявність порогу відчуттів - психологічної залежності між силою подразника і інтенсивністю відчуття, що викликається ним; при цьому мінімальна величина подразника, що викликає відчуття, називається нижнім абсолютним порогом відчуттів; найбільша сила подразника, при якій відчуття або зникає, або якісно міняється (наприклад, перетворюється на больове при збільшенні гучності звуку), називають верхнім абсолютним порогом відчуттів. Адаптація відчуттів - здатність органів чуття змінювати свої властивості при зміні умов; наприклад, при переході від світла до темряви чутливість ока може змінюватися в десятки разів;

Взаємодія відчуттів - стійке послаблення одних подразників підвищує чутливість інших і навпаки (сильні подразники знижують чутливість супутніх аналізаторів). Посилена взаємодія аналізаторів може привести до того, що під дією одного подразника можуть виникнути додаткові відчуття, характерні для іншого, - синестезія (від грецк. спільне почуття). Наприклад, музика може викликати колірні відчуття, деякі кольори можуть викликати відчуття прохолоди або тепла.

В результаті переробки інформації органами чуття окремі відчуття об'єднуються в цілісні образи предметів і уявлень оточення. Процес створення цих образів називається сприйняттям.

У основі сприйняття лежать не лише нервові зв'язки, що утворюються в межах одного аналізатора, але і нервові зв'язки між аналізаторів. До властивостей сприйняття відносять константність - незмінність образу сприйняття при змінених фізичних умов; наприклад, колір і форма знайомих об'єктів сприймаються однаково, незалежно від умов спостереження, завдяки цьому людина може сприймати і пізнавати світ стійких речей, що зберігають

свої основні ознаки при щонайменшій зміні, наприклад, освітленості або відстані до сприйманого об'єкту.

Також властивістю сприйняття є предметність - це сприйняття зовнішнього світу не у вигляді набору не пов'язаних одне з одним відчуттів, а у формі відособлених в просторі предметів; при цьому сприймана реальність розділяється на два шари - образ предмета (фігуру) і образ що оточує предмет простору (фон). Цікаво, що в якості фігури і фону виділяються різні об'єкти залежно від минулого досвіду людини. Умовами становлення адекватного сприйняття є активність людини, встановлення зворотного зв'язку в практичній взаємодії з навколишнім світом, забезпечення звичної структурованості інформації, що надходить ззовні.

Сприйняттям називається віддзеркалення у свідомості людини предметів або явищ при їх безпосередньому впливі на органи почуттів. В ході сприйняття відбувається впорядкування і об'єднанні окремих відчуттів у цілісні образи речей і подій. На відміну від відчуттів, в яких відбивається окремі властивості подразника, сприйняття відбиває предмети в цілому, в сукупності його властивостей. При цьому сприйняття не зводиться до суми окремих відчуттів, а є якісно новим ступенем чуттєвого пізнання з властивими для неї особливостями. Найбільш важливі особливості сприйняття - предметність, цілісність, структурність, константна і свідомість.

Предметність сприйняття виражається в так званому акті об'єктивації, тобто у віднесенні відомостей, що отримуються із зовнішнього світу, до цього світу. Без такого віднесення сприйняття не може виконати свою орієнтуючу і регулюючу функцію в практичній діяльності людини. Предметність сприйняття не природжена якість; існує певна система дій, яка забезпечує суб'єкту відкриття предметності світу.

Сприйняття особистості. Фактично відчуття є продуктом переробки центральної нервової системи (і передусім корою головного мозку) подразників, що виникають в процесі життєдіяльності людини. Анатомо-

фізіологічний апарат, що служить для прийому і переробки таких подразників, І.П. Павлов назвав аналізатором.

Кожен аналізатор складається з таких органів:

- рецептора (органу чуття) - сенсорних клітин, "налаштованих" на прийом певних подразників (слухових, смакових) і перетворюючих їх дії в електрохімічні імпульси;
- нервових шляхів, які передають ці імпульси в центральну нервову систему;
- центру аналізатора - спеціалізованої ділянки в корі головного мозку, в якому імпульси декодуються, фізіологічний процес перетворюється на психічний (відчуття) і людина усвідомлює, що на неї діє, - шум, запах, тепло.

В результаті переробки інформації органами чуття окремі відчуття об'єднуються в цілісні образи предметів і уявлень оточення. Процес створення цих образів називається сприйняттям.

В основі сприйняття лежать не лише нервові зв'язки, що утворюються в межах одного аналізатора, але і нервові зв'язки між аналізаторів. До властивостей сприйняття відносять константність - незмінність образу сприйняття при змінених фізичних умов; наприклад, колір і форма знайомих об'єктів сприймаються однаково, незалежно від умов спостереження, завдяки цьому людина може сприймати і пізнавати світ стійких речей, що зберігають свої основні ознаки при щонайменшій зміні, наприклад, освітленості або відстані до сприйманого об'єкту. Також властивістю сприйняття є предметність - це сприйняття зовнішнього світу не у вигляді набору не пов'язаних одне з одним відчуттів, а у формі відособлених в просторі предметів; при цьому сприймана реальність розділяється на два шари - образ предмета (фігуру) і образ що оточує предмет простору (фон). Цікаво, що в якості фігури і фону виділяються різні об'єкти залежно від минулого досвіду людини. Таким чином, умовами становлення адекватного сприйняття є активність людини, встановлення зворотного зв'язку в практичній взаємодії з навколишнім світом, забезпечення звичної структурованості інформації, що надходить ззовні. Як показують психологічні дослідження, феномен

відокремлення грає величезну роль у другому народженні особистості, у виникненні такого новотвору як рефлексія рефлексія.

Завдання для самостійної роботи:

Складіть тези доповіді на тему: «Сприйняття і відчуття та активність людини і її значення у практичній взаємодії з навколишнім світом».

ТЕМА №3. ПАМ'ЯТЬ ОСОБИСТОСТІ.

Мета: дати загальне уявлення проблеми формування та розвитку пам'яті особистості.

План проведення заняття:

1. Поняття про пам'ять особистості та її розвиток
2. Професійна пам'ять та її види і формування.
3. Охарактеризуйте сучасні підходи та психофізіологічні дослідження пам'яті особистості
4. Яка роль мнемонічних прийомів в розвитку пам'яті людини, детально їх охарактеризуйте.

Оскільки в пам'яті зберігаються і переробляються образи зовнішнього світу, виникають вторинні образи - уявлення, які надалі забезпечують можливість узагальнити сприйману інформацію, виділити в ній логічні зв'язки. За це відповідає збереження- вища форма психічного віддзеркалення, мислення що встановлює зв'язки і стосунки між пізнаваними предметами і явищами. В результаті спостереження - умисного сприйняття предметів і явищ навколишнього світу, образи, що виникають в процесі сприйняття, пам'ять людини зберігає і дає можливість подальшої роботи над ними, як процес збереження і відтворення минулого досвіду. Визначають декілька рівнів пам'яті залежно від тривалості збереження інформації: миттєва (сенсорна) пам'ять - зберігає інформацію про те як сприймається світ на рівні

рецепторів протягом 0,3-1с.). Особливе значення має миттєва зорова пам'ять, яка, затримуючи образи на період закривання очей під час моргання і інших рухів, забезпечує злите сприйняття світу. За допомогою зорової пам'яті людина може отримати значно більше інформації, чим потім відтворити; цей факт використовується у відомому феномені "25 кадру", коли в один фільм украплюється інша інформація.

Кожен 25 кадр з інформацією що поступово накопичується, як показали дослідження, зберігається в підсвідомості людини. Короткочасна пам'ять забезпечує оперативне збереження і переробку інформації, що поступає від органів чуття обмеженими порціями (7 ± 2 структурних одиниці).

Проміжна пам'ять зберігає інформацію протягом декількох годин і відрізняється значно більшою місткістю чим короткочасна. Довготривала пам'ять зберігає інформацію в течії практично усього життя людини і має необмежений об'єм при цьому основним механізмом введення інформації з короткочасної пам'яті в довготривалу є повторення.

Види пам'яті розрізняють за такими показниками:

У пам'яті виділяють такі процеси: запам'ятовування, збереження і відтворення інформації. Останній вважають основною функцією пам'яті **по типу інформації** (рухова, образна, емоційна, словесно-логічна пам'ять); **по міри участі вольового процесу** в запам'ятовуванні і відтворенні інформації (довільна і мимовільна пам'ять); **по міри свідомості запам'ятовування** (механічна, логічна (або смислова пам'ять). Серед процесів пам'яті виділяють Хоча пам'ять залежить від безлічі чинників (особливостей нервової системи, середовища, характеру діяльності, установки, особливостей особистості), існує загальний шлях її покращення - опанування прийомів продуктивного запам'ятовування. Прийоми продуктивного запам'ятовування Р.М. Грановська розділяє на дві групи засновані на тому, що привнесло ззовні штучні логічні зв'язки до матеріалу який запам'ятовувався (мнемонічні прийоми), і засновані на виявленні логічних зв'язків у матеріалі, який запам'ятовується.

Мнемонічні прийоми (від грецк.- мистецтво запам'ятовування) засновані на утворенні асоціативних зв'язків між елементами опорного ряду, який запам'ятовується. Як опорний ряд можуть виступати добре знайомі об'єкти (розташування кімнат, будинків на вулиці); зорові образи; слова, організовані в осмислену фразу. Так, для запам'ятовування порядку кольорів в спектрі використовують таку фразу: « Кожен мисливець бажає знати, де сидять фазани», у якій перша буква кожного слова одночасно є першою буквою відповідного кольору спектру червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, блакитний, синій, фіолетовий. Прийоми, засновані на виявленні логічних зв'язків в матеріалі, що запам'ятовується, включають цілий ряд логічних операцій: смислове угруповання (розбиття матеріалу на частини), виділення опорних пунктів (назва кожної виділеної частини), складання плану. Крім того, встановлено, що запам'ятовування матеріалу покращується, якщо він включений в активну діяльність. Тому, краще матеріал прочитати і кілька разів переказати, чим просто читати його кілька разів, не переказуючи. Якість запам'ятовування залежить і від кількості повторень. Доцільно повторювати інформацію з певними інтервалами - через 15-20 хвилин, через 8-9 і 24 години, у вигляді само-інструкції на довготривалі запам'ятовування.

Спрямованість особистості характеризується багатьма більш або менш стійкими цілями, мотивами, діяльністю і інтересами. Усе це, визначає своєрідність пам'яті. Те, що є об'єктом інтересу, запам'ятовується швидше і більш міцно. Пам'ять залежить від різних сторін особистості: рівня її розвитку, волюву, емоційну і інтелектуальну сферу. Рівні розвитку пам'яті значною мірою залежать від віку, загального стану організму людини. Великий вплив на пам'ять людини надає спрямованість діяльності, здійснюваної при запам'ятовуванні і відтворенні. Розрізняють два види спрямованості, які надають вплив на успішність роботи пам'яті. У одних випадках діяльність людини прямо спрямована на те, що б запам'ятати сприймане в даний момент, відтворити або дізнатися сприйняте раніше. У

інших випадках діяльність людини буває спрямована на досягнення інших цілей, що не мають прямого відношення до роботи пам'яті.

Завдання для самостійної роботи:

Складіть тези доповіді на тему: «Професійна пам'ять та її значення для діяльності людини».

ТЕМА №4. УВАГА ОСОБИСТОСТІ.

Мета: дати загальне уявлення проблеми розвитку уваги особистості.

План проведення заняття:

1. Види та властивості уваги особистості.
2. Поняття про увагу особистості та її розвиток
3. Охарактеризуйте сучасні підходи та дослідження уваги особистості.
4. Формування уваги та її розвиток.

Людина пізнає навколишній світ за допомогою уваги, відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення і уяви. Кожен з пізнавальних процесів забезпечує пізнання певних властивостей навколишнього світу. Увага як орієнтовно-пошуковий процес спрямовує і зосереджує свідомість на певних об'єктах дійсності при одночасному відволіканні від інших, обумовлює відбір інформації, що поступає через органи чуття і вибірковість. Увага пов'язана з діяльністю ряду мозкових структур.

Увагу характеризують такі властивості:

об'єм - показник кількості об'єктів, які є одночасно в полі уваги (у дорослої людини в середньому він рівний п'яти - семи об'єктам);

стійкість - тимчасова характеристика уваги, показник тривалості збереження і інтенсивності уваги;

концентрація - показник міри зосередженості свідомості на об'єкті;

розподіл - здатність утримувати увагу на декількох об'єктах одночасно, що дає можливість здійснювати відразу декілька дій, зберігаючи їх в полі уваги;

переключення - показник швидкості переходу від одного виду діяльності до іншого;

предметність - здатність виділяти визначені комплекси сигналів відповідно до установок і особистої значущості наприклад, слухаючи музику, людина не звертає уваги на інші звуки.

Види уваги.

Увага є необхідною умовою успішної діяльності людини. Тому важливо розвивати навички управління увагою. При цьому слід враховувати чинники, сприяючі привертанню уваги:

- характер роздратування (новизна, контраст, фізичні характеристики - величина об'єкту);
- відношення подразника до потреб (те, що важливо для людини, більшою мірою відповідає її потребам, привертає її увагу);
- монотонність і стереотипність виконуваних дій;
- одноманітність і недостатність інформації.

Отже, увага особливим чином організовує процеси психічного віддзеркалення дійсності, первинною формою яких є відчуття - психічний процес віддзеркалення окремих властивостей переметів і явищ навколишнього світу. Людина пізнає навколишній світ за допомогою уваги, відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення і уяви. Кожен з пізнавальних процесів забезпечує пізнання певних властивостей навколишнього світу .

Увага як орієнтовно-пошуковий процес спрямовує і зосереджує свідомість на певних об'єктах дійсності при одночасному відволіканні від інших, обумовлює відбір інформації, що поступає через органи чуття і вибірковість.

Завдання для самостійної роботи:

1. Якими властивостями характеризується увага особистості?
- 2.Що є природною основою формування уваги людини, дайте характеристику цьому явищу?

ТЕМА №5. ЕМОЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ОСОБИСТОСТІ

Мета: дати загальне уявлення проблеми емоційних процесів особистості.

План проведення заняття:

1. Поняття про емоції особистості, види емоцій, які виділяють учені, та їх характеристика.
2. Роль емоцій в розвитку особистості людини; та характеристика сучасних підходів і їх дослідження.
3. Емоції особистості та їх керування.
4. Розвиток емоційної сфери особистості.

Людина, пізнаючи навколишній світ, певним чином відноситься до пізнаваних предметів і явищ - із захопленням, гнівом, радістю, печалю. Це можливо передусім завдяки емоції (від лат.-хвилюю) - специфічній формі психічного віддзеркалення суб'єктивного відношення людини до предметів або явищ у формі безпосереднього переживання приємного або неприємного. У основі емоцій лежить складна діяльність кори, підкірки, вегетативної нервової системи, що забезпечує роботу м'язів і внутрішніх органів. Через це прояв емоцій тісно зв'язаний з функціональними змінами організму - роботою м'язів усього тіла, у тому числі і лицьових, з діяльністю серця і кровоносних судин, органів дихання, залоз внутрішньої секреції. За допомогою емоцій людина дізнається, наскільки значущі пізнавані нею предмети або явища для задоволення її потреб. Чим більше значення мають пізнавані об'єкти, тим більш глибокі переживання людини. Таким чином, емоції виконують сигнальну функцію.

Крім того, стійкі переживання певним чином змінюють поведінку людини, спрямовують і підтримують її, що дозволяє говорити про регулюючу функцію емоцій. Виділяють також комунікативну функцію емоцій. Зовнішні прояви емоцій в міміці, дозволяють інформувати інших людей про своє відношення до предметів і явищ дійсності. Види емоцій розрізняють залежно від спрямованості (позитивні і негативні) і міри впливу

на активність людини – станичні, які підвищують активність і астенічні, які знижують її.

Нормами прояву емоційних процесів, по О.М. Леонтьєву є: афекти - короткочасні і бурхливо протікаючі емоційні процеси, що характеризуються значними змінами свідомості, порушеннями контролю за поведінкою; Власне емоції – це безпосередні тимчасові переживання не лише здійснених подій, але і вірогідних або згадуваних; настрої – це тривале переживання певних емоцій, що забарвлює усю поведінку людини; стрес (від англ. – тиск, напруга) - емоційний стан, що виникає у відповідь на різноманітні екстремальні дії;

Почуття - вищий рівень розвитку емоцій, що характеризує стійке переживання людиною свого відношення до предметів і явищ, що мають мотиваційну, спрямовуючу значущість.

Залежно від спрямованості виділяють наступні види почуттів:

- моральні (переживання людиною її відношення до інших людей і до суспільства в цілому);
- інтелектуальні (виражають стосунки особистості до процесу пізнання);
- естетичні (почуття краси, мистецтва, що проявляються при сприйнятті творів, явищ дійсності);
- праксичні (від грецк. - дія) - переживання людиною її відношення до трудової, учбової та інших видів діяльності).

Таким чином, емоції і почуття нерозривно пов'язані з особистістю, відбиваючи у свідомості людини процес і результат задоволення її потреб. Емоційність є природженою, але почуття розвиваються протягом життя людини, в процесі розвитку її особистості. Велике значення при цьому має розвиток емпатії (співпереживання) - здібності співпереживання, розуміння емоційного світу іншої людини.

Завдання для самостійної роботи:

1. Якими властивостями характеризується емоції особистості?
2. Складіть тези доповіді: «Емоції особистості та їх розвиток».

3. Які емоції, на вашу думку, переважають у вас і чому?

ТЕМА № 6. ВОЛЯ ОСОБИСТОСТІ.

Мета: дати загальне уявлення про проблеми вольових процесів особистості

План проведення заняття:

1. Характеристика властивостей волі людини;
2. Що обумовлює активність людини та її спонукальну функцію;
3. Характеристика формування і розвитку волі особистості;
4. Формування вольових якостей особистості.

Можливість управління емоціями залежить від рівня розвитку волі - особливої форми психічної активності особистості, спрямованої на подолання труднощів, досягненні поставленої мети шляхом свідомої організації саморегуляції людиною своєї поведінки і діяльності. Воля виконує спонукальну функцію, обумовлюючи активність людини, і гальмівну, таку, що проявляється в забороні не бажаних проявів активності.

Воля проявляється в таких якостях особистості, як цілеспрямованість (уміння людини підпорядковувати свої дії поставленим цілям), наполегливість (уміння людини мобілізувати свої можливості для тривалої боротьби з труднощами), витримка (уміння гальмувати дії, почуття, думки, перешкоджаючи здійсненню прийнятого рішення), рішучість (уміння приймати і втілювати в життя швидкі і обґрунтовані рішення), дисциплінованість (свідоме підпорядкування своєї поведінки загальноприйнятим нормам, встановленому порядку), самостійність (уміння не піддаватися впливам різних чинників, відволікаючих від досягнення мети діяти на основі своїх поглядів і переконань), сумлінність (уміння виконувати свої зобов'язання в певний термін часу) та ін.

По рівню і міри розвитку волі виділяють успішних та самостійних людей, вододіючих можливістю оригінально здійснювати складну трудову діяльність. Таким чином, вищий рівень розвитку волі людини, що забезпечує

досягнення особистістю таких результатів діяльності, які складають епоху в житті суспільства, в розвитку культури. Про волю людини судять передусім по успішності її діяльності, яка, у свою чергу, залежить від розвитку способів дій - навичок і умінь в цій галузі. Тому люди, спочатку можуть досягти менших результатів, але добре навчені, з сформованою силою волі та мотивацією оволодіння діяльністю, характером та умінням працювати. Залежно від розвиненості цих якостей людина може володіти силою або слабкістю волі. Важливою якістю особистості є локус контролю - схильність людини покладати відповідальність за ухвалення рішення і результати діяльності на зовнішні обставини (екстернальний локус контролю) або на самого себе (інтернальний локус контролю). Дослідження показують, що екстернальний локус контролю зв'язують з такими рисами особистості, як безвідповідальність, невпевненість у своїх силах, нерішучість. Люди, що відносяться до цієї категорії, знайдуть виправдання будь-яким своїм вчинкам, посилаючись на несприятливі зовнішні умови.

Людина не вільна від соціальних умов, але вона вільна зайняти свою позицію по відношенню до них, прийняти своє рішення, несучи за нього особисту відповідальність. Розвиток (самовиховання) волі можливий при дотриманні ряду умов:

- систематичному тренуванню в подоланні труднощів, починаючи з порівняно незначних труднощів в повсякденному житті (режим дня.);
- обов'язковому здійсненні прийнятих рішень;
- постановці привабливої, значущої і соціально корисної мети;
- виділенні і проходженні ряду етапів на шляху до поставленої мети.

Завдання для самостійної роботи:

1. Якими властивостями характеризується воля особистості?
2. Складіть тези доповіді: «Воля особистості та її формування».

ТЕМА №7. ЗДІБНОСТІ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ РОЗВИТОК

Мета: дати загальне уявлення про здібності людини та їх розвиток.

План проведення заняття:

1. Характеристика здібностей людини;
2. Що обумовлює здібності людини та їх спонукальну функцію;
3. Характеристика розвитку здібностей особистості;
4. Формування здібностей особистості.

Важливою характеристикою особистості є її здібності - індивідуально-психологічні особливості людини, які проявляються в діяльності і є умовою її успішного виконання. Здібності тісно пов'язані зі знаннями, вміннями і навичкам людини, забезпечуючи їх швидке придбання, закріплення і ефективного застосування на практиці. Природною основою формування здібностей є завдатки - природжені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, мозку, органів чуття і руху. Задатки є необхідною, але недостатньою умовою розвитку здібностей. Якщо, наприклад, людина розумово неповноцінна, то, незважаючи на найсприятливіші умови, вона, напевно, не досягне висот думки. З іншого боку, наявність завдатків ще не означає, що вони розвинуться в здібності. Нині встановлено, що генотип визначає тільки потенційні можливості людини, а середовище і виховання - наскільки ці можливості будуть реалізовані. Слід також врахувати, що і самі завдатки багатозначні і залежно від діяльності, в яку буде включена людина, можуть розвинути різноманітні здібності. Так, при хорошому слуху і почутті ритму одна людина стане композитором, інша - диригентом, третя - виконавцем, а четверта - музичним критиком.

Певна частина психологів дотримується думки, що здібності обумовлені завдатками, а виховання і навчання як би проявляють їх. В той же час експериментальні дані дозволяють допустити можливість розвитку здібностей в будь-якому віці. Наприклад, в роботах Б.М.Теплова було показано, що відсутність такої важливої складової музичних здібностей, як абсолютний слух, можна компенсувати комплексом інших якостей таких, як

пам'ять на музичні інтервали, тембровий слух та ін., які візьмуть на себе функцію абсолютного слуху. Властивість компенсації одних здібностей за допомогою розвитку інших відкриває практично невичерпні можливості для вдосконалення кожної людини.

Виділяють наступні види здібностей:

природні - формуються на базі природжених завдатків за наявності елементарного життєвого досвіду через механізми навчання типу умовно-рефлекторних зв'язків;

специфічні - формуються і забезпечують розвиток в соціальному середовищі, серед яких виділяють загальні і спеціальні здібності.

Загальні здібності визначають успіхи людини в самих різних видах діяльності. Про наявність загальних здібностей судять по рівню розвитку розумових якостей-гнучкості, критичності, самостійності, широти мислення. Сукупність усіх розумових здібностей, що забезпечують людині можливість вирішувати різноманітні завдання, називають інтелектом. До загальних здібностей відносять також індивідуально-психологічні якості, що характеризують приналежність особистості до одного з трьох типів: художнього, розумового і проміжного (по термінології І.П. Павлова).

Відносне переважання першої сигнальної системи в психічній діяльності людини характеризує художній тип. Відносне переважання другої сигнальної системи - розмірковуючий тип. Приблизно рівне їх співвідношення - середній тип людей. Для художнього типу властиві яскравість образів, жвавість вражень, емоції, для розумового типу - переважання абстракції, логічних побудов. Слід зазначити, що представники художнього типу можуть мати інтелект не менш розвинений, чим представники інших типів. В даному випадку йдеться про його своєрідність, відносне переважання образних компонентів психіки над словесно-логічними. Загальні здібності, що забезпечують відносну легкість, продуктивність в опануванні знань в різних видах діяльності, називають загальною обдарованістю. Дослідження показують, що обдарованих людей відрізняють передусім зібраність,

уважність, постійна готовність до діяльності, наполегливість в досягненні мети, а також інтелект, що перевищує середній рівень. Специфічні відмінності в обдарованості виявляються передусім в спрямованості інтересів до тієї або іншої сфери людської діяльності, проявляючись в спеціальних здібностях, що допомагають досягти високих результатів в якій-небудь галузі діяльності. Ці здібності можуть доповнювати і збагачувати один одного, але кожна з них має власну структуру, в якій розрізняють провідні і допоміжні властивості. Наприклад, ведучими в математичних здібностях є уміння узагальнювати, гнучкість процесів мислення, легкий перехід від прямого ходу думок до зворотного в художніх - властивості зорової пам'яті, сприяючі створенню і збереженню яскравих образів, а також особливості творчої уяви і мислення, розвиток естетичних почуттів, що проявляються в емоційному відношенні до сприйманого.

Окрім загальних і спеціальних виділяють здібності: теоретичні, які визначають схильність людини до логічного мислення, і практичні, обумовлюють успіх в конкретно-практичних діях; репродуктивні, забезпечують здатність засвоювати знання уміння, навички, і творчі, пов'язані з успішністю створення нових оригінальних ідей, творів матеріальної і духовної культури. Здібності до спілкування, взаємодії з людьми, що забезпечують можливість входження в контакт з різними людьми, розташування їх до себе, і предметно-діяльності, пов'язані з взаємодією людей з технікою, природою, знаковою інформацією .

Завдання для самостійної роботи:

1. Якими властивостями характеризуються здібності особистості?
2. Складіть тези доповіді: «Здібності людини та їх формування».

ТЕМА №8. НАВЧАННЯ ТА РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ.

Мета: дати загальне уявлення проблеми формування людини, та її розвитку і навчання.

План проведення заняття:

1. Характеристика розвитку особистості.
2. Формування особистості та її навчання.
3. Розвиток особистості та її спонукальна функція.
4. Характеристика особистості та її готовності до навчання.

У загальній психології розглядається дуже важливе питання про взаємовідношення розвитку та навчання особистості. Дитина спочатку розвивається, а потім, виховується і навчається, таким чином, вона розвивається навчаючись, і навчається розвиваючись. Тому, зокрема, поширене в літературі поняття готовності дитини до шкільного навчання, що потребує уточнення. Включення в шкільне навчання вимагає, звичайно, певного рівня розвитку, який досягається дитиною в результаті дошкільного виховання. Але шкільне навчання не просто надбудовується лише над вже дозрілими функціями.

Необхідні для шкільного навчання дані отримують подальший розвиток в процесі самого учіння, таким чином, вони в ньому ж і формуються. Зокрема, питання не може ставитися так, як воно звичайно ставився у функціональній психології, ніби спочатку у дитини дозрівають сприйняття, пам'ять, увага, мислення, і тоді над ними надбудовується і їх використовує навчання. Насправді тут існує взаємозв'язок. Той або інший рівень сприйняття, пам'яті, мислення дітей є не стільки передумовою, скільки результатом тієї конкретної пізнавальної учбової діяльності, в процесі якої вони не лише проявляються, але і формуються. З цього витікає, що процес навчання має бути і процесом розвитку дитини. Цього ж вимагають і основні цілі навчання, що полягають в підготовці до майбутньої самостійної трудової діяльності.

Виходячи з цього, робиться вивід, що єдиним завданням навчання є не повідомлення дитини певних знань, а лише розвиток у неї певних здібностей: не важливо, який матеріал повідомити дитині, важливо лише навчити її спостерігати і мислити. Так учить теорія формального навчання, яка бачить завдання освіти не в тому, щоб учень освоїв певну суму знань, а в тому, щоб розвинути у нього певні здібності, необхідні для того, щоб їх добувати.

На противагу цій точці зору інші односторонньо підкреслюють лише освоєння певної суми знань як мету навчання. Це помилкова антитеза. Звичайно, навчаючи, треба розвивати дитину, потрібно формувати її здібності, слід виховувати у неї уміння спостерігати, мислити. Але, по-перше, зробити це можна тільки на певному матеріалі; по-друге, будучи необхідним засобом для розвитку здібностей дитини, оволодіння визначеною системою знань має і самостійне значення.

Плідне включення людини в суспільно організовану працю обов'язково вимагає не лише певних здібностей, але і певних знань, що містять узагальнений результат попереднього історичного розвитку пізнання. Вважати, що варто лише розвинути у дитини здатність спостерігати, і мислити і тоді вона сама дійде до усіх необхідних їй знань, - значить, будувати знання на особистому досвіді незалежно від досвіду громадського, узагальнено відбитого в системі знання. Насправді оволодіння визначеної системою знань, такої, що склалася в процесі історичного розвитку, є і засобом, і метою, так само як розвиток здібностей є і метою, і середовищем. У реальному ході навчання і розвитку відбувається і одне, і інше - і освоєння певної системи знань, і в той же час розвиток здібностей дитини.

Розвиток і формування здібностей загальних в ході загальноосвітньої роботи і спеціальних (музичних, художніх, образотворчих) в ході спеціальної освіти складає одне з найважливіших завдань процесу навчання. Для вивчення цього процесу зроблено дуже мало, в силу переважаючих в традиційній психології поглядів на природу здібностей. Згідно з цими поглядами, здібності в ході навчання ніби не стільки формуються, скільки

лише проявляються. Насправді ж вони не лише проявляються, але і формуються, розвиваються в ході навчання. Їх розвиток є не лише передумовою, але і результатом освоєння системи знань.

Такі найосновніші питання, від рішення яких залежить загальна трактовка учіння. Основні закономірності цього процесу навчання - педагогічного, а не психологічного порядку. Ми тому лише коротко їх тут розглянули, з тим щоб, виходячи з усіх моментів, що визначають розуміння учіння в цілому, перейти до характеристики - теж короткої - основної психологічної проблематики процесу учіння.

У психологічному плані передусім встає питання про мотиви, спонукачі вчитися, про відношення учнів до навчання. Про мотиви учіння доводиться спеціально говорити, оскільки учіння виокремлюється як особливий вид діяльності, для якої навчання, опанування знань і навичок є не лише результатом, але і метою. Основними мотивами учіння, пов'язаного з усвідомленням його завдань, є учбово-пізнавальні мотиви, пов'язані з цікавістю людини до нових знань і самому процесу учіння. Також не менш важливі мотиви і прагнення підготуватися до майбутньої професії, мотиви саморозвитку і самовдосконалення особистості. На різних етапах розвитку інші мотиви виявляються найефективнішими спонуканнями для активного включення в навчання. Істотне завдання педагога полягає в тому, щоб знайти на кожному етапі розвитку найбільш адекватні для учня мотиви.

Усвідомлення учіння припускає, по-перше, усвідомлення смислового змісту освоюваних в процесі навчання положень, в протилежність формальному, механічному заучуванню порожніх формул і необґрунтованих положень: воно істотно проявляється також в мотивах учіння, у відношенні учня до навчання і тому, чому він навчається.

Для того, щоб учень по справжньому включився в роботу, треба зробити поставлені в ході учбової діяльності завдання не лише зрозумілими, але і внутрішньо прийнятими їм, щоб вони придбали значущість для учня і знайшли, таким чином, відгук і опору в його переживанні. Рівень свідомості

істотно визначається тим, наскільки значущим для учня виявляється те, що о є суспільно значущим. Не підлягає сумніву, що, з одного боку, припускаючи розуміння значущого змісту науки, мистецтва, таке особистісне відношення до значущого у свою чергу істотно обумовлює його освоєння і розуміння.

Для того, щоб діти і взагалі люди вчилися старанно і ефективно, у них має бути якась зацікавленість в навчанні або інтерес до нього. Це може бути безпосередній інтерес до навчання і до предмета навчання це може бути і в якійсь мірі опосередкований інтерес до навчання, пов'язаний з ясною свідомістю того, що вона дає. В одних випадках цей опосередкований інтерес носить характер чисто особистої зацікавленості в тих перевагах, які може дати вищий освітній ценз. В інших випадках на передній план виступають суспільні мотиви. У одних випадках виступає на передній план безпосередній інтерес до знання, в інших - бажання вчитися дуже виразно громадськими мотивами, бажанням озброїтися знаннями для подальшої суспільно-корисної діяльності.

Часто безпосередній і опосередкований інтереси до учіння виявляються до такої міри взаємозв'язаними, що очевидною стає неможливо чисто зовнішнім чином їх протиставляти. Разом з цим не можна, нарешті, не відмітити, що маленьких дітей тягне спочатку в школу не інтерес до знань, а привабливість нового для них ладу шкільного життя або суспільство старших товаришів. Мотиви, які визначають переважання інтересу до того або іншого предмету є різноманітними. В основному вони зводяться до безпосереднього інтересу, до самого змісту предмета, до того змісту дійсності, яке в ньому відбивається. Цей інтерес до самого предмета буває в деяких випадках настільки сильним і стійким, що учень виявляється в змозі відокремити самий предмет, що його цікавить, від нецікавого його викладання.

Інтерес викликає характер тієї розумової діяльності, якої вимагає предмет. В деяких випадках інтерес викликається або принаймні підкріплюється відповідністю схильностям підлітка, а також тим, що ці дисципліни добре йому даються. Тут виразно виступає своєрідна діалектика

інтересів і діяльності; якщо, з одного боку, інтереси спонукають до діяльності у відповідному напрямку, то виявляється, що, з іншого боку, успішна діяльність, спрямована на опанування певного предмета, викликає або підвищує інтерес до нього. Учень може погано займатися, тому що у нього немає інтересу до занять, і він може втратити інтерес до занять, тому що він став, через ті або інші умови, погано займатися. Ефективність роботи як чинник, стимулюючий інтерес, виступає в наочній формі в зауваженні учня VI класу, який мотивує свій інтерес до металообробки тим, що на металообробці "бачиш, як під твоїми руками з безформного шматка матеріалу створюється річ".

Опосередкований інтерес до предмета викликається, далі, зв'язком його з наміченою в майбутньому практичною діяльністю. Наприклад, "цікавлюся літературою, оскільки сам пишу вірші і хочу бути письменником" (VI клас). Істотною психологічною проблемою є вивчення динаміки інтересів, їх розвитку, розпаду, переміщення в ході навчання. У вище цитованих матеріалах є ряд свідчень, що відносяться до цього, свідчать про зрушення і інтереси, обумовлені ходом учіння. У одних випадках переміщення інтересів викликане самим фактом появи нового предмета. Неодноразово у висловлюваннях учнів є такі заяви про інтерес до того або іншого предмета: "Раніше не було цього предмета, я не знав його, тепер він у нас викладається і зацікавив мене. У інших випадках поява одних інтересів і зникнення інших мотивуються якістю викладання.

Нарешті, зрушення в інтересах до того або іншого предмета спостерігають у зв'язку з розвитком здібностей учнів. У міру просування до старших класів все частіше виступає інтерес до математики, до наук, які вимагають логічної роботи думки, тоді як в молодших класах відносно сильніший інтерес до конкретного описового і розповідного матеріалу. Ці зрушення інтересів пов'язані з розвитком здібностей, зокрема із зростанням здатності до міркування, до абстрактного теоретичного мислення.

В процесі історичного розвитку форми праці, удосконалюючись, в той же час і ускладнювалися. Через це усе менше можливим ставало опанування необхідних для трудової діяльності знань і навичок в процесі самої діяльності.

Тому в цілях підготовки до подальшої власне виробничої трудової діяльності стало необхідним виділення як особливий вид учіння учбової праці по освоєнню узагальнених результатів праці інших людей. Людство виділило для цього особливий період в житті підростаючої людини і створило для нього такі спеціальні форми існування, при яких учіння є основною діяльністю; коли "роки майстерності" передують "рокам навчання". Учіння, яке в послідовній зміні основних типів діяльності, які здійснюються протягом життя кожної людини, йде за грою і передує праці, істотно відрізняється від гри і зближується з працею по загальній установці: в учінні, як і в праці, треба виконувати завдання - готувати уроки, дотримуватися дисципліни, учбова робота будується на обов'язках. Загальна установка особистості в учінні вже не ігрова, а трудова. Основна мета учіння, стосовно якого пристосовується уся його громадська організація, полягає в підготовці до майбутньої самостійної трудової діяльності; основний засіб - освоєння узагальнених результатів того, що створено попередньою працею людства; освоюючи підсумки минулої громадської праці, людина готується до власної трудової діяльності. Цей процес учіння протікає не стихійно. Учіння є стороною соціального процесу навчання - двостороннього процесу передачі і засвоєння знань. Воно здійснюється під керівництвом учителя і спрямовано на розвиток творчих можливостей учня.

Включаючи учіння як сторону в навчанні, ми розглядаємо процес навчання як єдиний процес, що включає і учителя, і учня, об'єднаних певними взаєминами, замість того щоб розривати і протиставляти учіння і навчання, як це неодноразово робилося. В той же час, виділяючи учіння як особливу сторону процесу, ми підкреслюємо активність учня. Процес навчання в цілому включає взаємодію учня і учителя; учіння є не пасивним

сприйняттям, як би прийняттям знань від вчителя, а їх освоєння. Учіння в цьому специфічному значенні слова є своєрідним похідним видом діяльності, в якій мета зрушена або зміщена в порівнянні з діяльністю, для якої вона служить підготовкою. З цим зміщенням мети неминуче пов'язано і зрушення, і зміни мотивів. Насправді, далеко не усе, чому навчається людина, вона придбаває в результаті учіння в цьому специфічному значенні слова - навчання або учбового процесу як особливої діяльності, спрямованої на опанування певних знань і умінь як на її пряму мету. Наприклад, дитина спочатку опановує мову, користуючись нею в процесі спілкування, а потім вивчаючи її в процесі учіння. Опанування мови здійснюється у неї в результаті діяльності, спрямованої зовсім не на оволодіння нею, а на спілкуванні за допомогою мови. Такий процес навчання, при якому навчання стає результатом діяльності, не будучи її метою, може бути дуже ефективним.

Існує два види учіння або, точніше, два способи навчання і два види діяльності, в результаті яких людина опановує нові знання і уміння. Один з них спеціально спрямований на опанування цих знань і умінь як на свою пряму мету. Інший призводить до опанування цих знань і умінь, здійснюючи інші цілі. Учіння в останньому випадку - не самостійна діяльність, а процес, що здійснюється як компонент і результат іншої діяльності. Навчання, доведення до остаточних результатів зазвичай здійснюється обома способами, в тому або іншому співвідношенні. Яким би не було велике значення спеціально виділеної учбової діяльності для опанування знань і умінь, як технічними компонентами тієї, або іншої життєвої, професійної діяльності, справжньої майстерності, що завершує навчання якої-небудь діяльності. Таким чином, людина досягає не просто навчаючись, а на основі попереднього навчання, виконуючи її діяльність. Дія, виконана як учбова дія, з метою навчитися, опанування способом виконання цієї дії, і зовні теж дія, виконана не в учбовому, а в діловому плані, з метою отримати визначеного результату, це психологічно різні дії. У першому випадку

суб'єкт зосереджений головним чином на способах її виконання, на її схемі, в другому - на результаті. Правильно визначити, коли і як має бути використаний кожен з цих способів навчання, - одна з істотних, ще недостатньо усвідомлених і розроблених проблем дидактики і методики.

Таким чином, освоєння знань і умінь, що виробилися в результаті історичного розвитку, є неминучим та природнім, так встає питання про взаємини шляху і послідовності учіння і шляху історичного розвитку знання.

Оскільки вчення має бути підготовкою до подальшої діяльності, учіння як сторона навчання також є природнім та необхідним і встає питання про взаємовідношення навчання і розвитку, про навчання, як формуючого так і освітнього процесу.

Завдання для самостійної роботи:

1. Якими властивостями характеризується розвиток особистості?
2. Складіть тези доповіді: «Навчання особистості та її формування».

ТЕМА № 9. МИСЛЕННЯ ТА СПІЛКУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Мета: дати загальне уявлення проблеми мислення та спілкування особистості.

План проведення заняття:

1. Охарактеризуйте розвиток мислення людини.
2. Що обумовлює спілкування людини та її розвиток.
3. Охарактеризуйте формування мислення особистості та їх якість.
4. Особливості спілкування особистості та її знання.

В основі мислення лежить складна аналітико-синтетична діяльність кори головного мозку, опосередковане, чуттєве пізнання предметів і явищ у відчуттях і сприйняттях змінюється в мисленні логічним пізнанням. Спостерігаючи за одними явищами, ми судимо про інші, які певним чином пов'язані з ними. Таким чином, мислення та спілкування відкриває шлях для отримання нових знань, виявлення прихованих властивостей речей, у тому

числі взагалі недоступних органам людських почуттів. Наприклад, рентгенівські промені були відкриті по їх дії на фотографічну пластину.

Виділяють такі види мислення: наочно-діюче, здійснюване під час практичних дій з конкретними предметами; наочно-образне, яке припускає операції з образами і уявленнями; словесно-логічне (абстрактне), оперує логічними формами мислення;

Головні властивості мислення:

абстрагованість, яка полягає в тому, що, думаючи про які-небудь явища, ми виділяємо тільки ті їх ознаки, які важливі для вирішення проблеми, відволікаючись від несуттєвих;

узагальненість, що припускає в результаті виділення важливих істотних ознак зосередження думки на тому загальному, що характеризує цілі класи явищ.

Сам процес мислення розгортається у визначеній послідовності за допомогою таких операцій:

порівняння - зіставлення виділених ознак предметів і явищ з метою відшукування схожих і різних їх властивостей.

аналіз (від грецк. - розкладання, розчленовування) - уявне розчленовування предмета або явища на частини, виділення відокремлених його елементів, властивостей, зв'язків;

синтез (від грецк. - з'єднання, складання) - уявне возз'єднання цілого з частин, з'єднання різних сторін, елементів предметів або явищ в єдине ціле;

абстракція (від лат.-відволікання) - уявне вичленення істотних властивостей, ознак предметів або явищ при одночасному відволіканні від несуттєвих;

узагальнення уявне об'єднання предметів або явищ за загальними істотними ознаками.

Логічні формами мислення.

До останніх відносять:

поняття - форма мислення, що відбиває істотні властивості, зв'язки і стосунки предметів або явищ, виражена словом або групою слів;

судження - форма мислення, що містить твердження або заперечення зв'язку між предметами і явищами;

висновок - форма мислення, при якій на основі декількох суджень виводиться нове судження.

Будь-яка діяльність - праця, учіння, гра - неможлива без спілкування, яке виступає засобом передачі громадського досвіду.

Таким чином, спілкування - це процес встановлення контактів між людьми, породжуваний потребами в спільній діяльності і включає такі функції:

- обмін інформацією в процесі спілкування (комунікативна функція);
- взаємодія в процесі спілкування (інтерактивна функція);
- сприйняття і розуміння людьми один одного в процесі спілкування (перцептивна функція),

Виділяють такі цілі спілкування:

контактна - встановлення контакту як стан обопільної готовності до прийому і передачі повідомлення і підтримки взаємозв'язку у формі постійної взаємноорієнтованості;

інформаційна - обмін повідомленнями, думками, рішеннями;

спонукальна - стимуляція активності партнера по спілкуванню, спрямовуюча його на виконання тих або інших дій;

координаційна - взаємне орієнтування і узгодження дій при організації спільної діяльності;

розуміння - розуміння сенсу повідомлення, намірів, установок, переживань партнерів по спілкуванню;

емотивна - збудження в партнерах по спілкуванню потрібних емоційних переживань ("обмін емоціями"); зміна власних переживань і станів;

встановлення стосунків - усвідомлення свого місця в системі ділових, міжособистісних і інших зв'язків суспільства;

вплив - зміна стану партнера, його поведінки, потреб, намірів, рішень, думок.

Виділяють вербальну і невербальну комунікацію.

Спілкування як комунікація припускає обмін інформації між людьми, що здійснюється за допомогою знаків (слів, жестів, ієрогліфів і тому подібне), які співвідносяться з певними предметами і явищами дійсності. У вербальній комунікації знаковою системою виступає мова, основною одиницею якої є слово, що означає предмети і явища у вигляді узагальнених характеристик.

Спілкування людей за допомогою мови називають мовленням, яке функціонує на основі іншої сигнальної системи. Звуки як певні сигнали існують і у тварин, але виражають тільки деякі стани (голод, страх), позначаючи ж функція при цьому відсутня. У мові розгортається процес "говору", в ході якого відбувається своєрідне кодування особами що спілкуються, мовних сигналів (звуків, складів, слів, пропозицій) з їх подальшим декодуванням слухачами. Дуже важливо при цьому, щоб співрозмовники говорили "на одній мові", вкладаючи одні і ті ж значення і сенси в слова. Невербальна комунікація, що доповнює мовлення, передаючи емоційний стан, включає такі знакові системи:

- оптико-кінетичну, яка використовує жести, міміку, пантоміміку;
- паралінгвістичну, яка виражає почуття і стани людини за допомогою якості голосу, його діапазону, тональності;
- екстралінгвістичну, припускаючи включення в мову пауз, та темпу мови;
- просторово-часову, яка пов'язана з взаємним розташуванням партнерів по спілкуванню, часом спілкування, особливою ситуацією спілкування.

При оцінці дослідників, тільки 7% змісту повідомлення передається значенням слів, в той же час як у 38% інформація визначається як ці слова говоряться і в 55% - виразом обличчя. В процесі передачі і прийому інформації відбуваються її істотні втрати, залежно від словарного запасу слухачів ними сприймається до 70% інформації. В результаті монологічного спілкування (лекції, уроку), коли слухачі не мають можливості уточнити інформацію, в пам'яті у них залишається до 20 % інформації. В процесі спілкування люди вступають у взаємодію, виділяють

дві групи взаємодії - кооперація і конкуренція. Кооперація припускає об'єднання зусиль учасників для досягнення мети при одночасному розподілі між ними функцій і обов'язків. Конкуренція характеризується досягненням мети в умовах протиборства з іншими людьми, які домагаються досягнення цих же цілей. Кооперація і конкуренція породжують різні стосунки між людьми, що в цілому сильно впливає на розвиток їх взаємин, взаємодопомоги і підтримки.

Завдання для самостійної роботи:

1. Якими властивостями характеризується спілкування людини?
2. Охарактеризуйте спілкування, як комунікацію.
3. Які види мислення виділяють учені, дайте їм характеристику?
4. Яка роль спілкування в розвитку мислення людини, детально їх охарактеризуйте?

ТЕМА №10. ХАРАКТЕР ОСОБИСТОСТІ

Мета: дати загальне уявлення про формування характеру особистості людини.

План проведення заняття:

1. Характер як система відносин людини до навколишньої дійсності;
2. Що обумовлює характер та спілкування особистості та його функції;
3. Охарактеризуйте комунікацію особистості та її якість;
4. Формування характеру, як результат навчання і виховання

Характер (від грецк.- карбування) - сукупність стійких індивідуальних особливостей особистості, що складаються і проявляються в діяльності і спілкуванні, обумовлюючи для неї способи поведінки.

Характер проявляється в системі стосунків людини до навколишньої дійсності, до яких відносяться: відношення до інших людей (правдивість або брехливість, тактовність або грубість); відношення до справи (сумлінність

або недобросовісність, працьовитість або лінощі); відношення до себе; відношення до власності (акуратність або неохайність, ощадливість або марнотратство).

Таким чином, характер, певним чином мотивуючи вчинки людини, тісно пов'язаний із спрямованістю особистості. Від міри сприятливості міжособистісних стосунків, що склалися, багато в чому залежить формування тих або інших рис характеру - стійких форм поведінки у зв'язку з конкретними, типовими для цього виду поведінки ситуаціями. У нетипових ситуаціях людина може виявити і невластиві їй зразки поведінки: ввічливий - грубість, скромний - розбещеність.

Відомо багато теорій, що намагаються зв'язати прояв характеру з особливостями зовнішнього вигляду людини, його статури, почерку, але якнайповніше уявлення про людину можна отримати по її вчинках (свідомим, умисним діям, в яких вона затверджує своє відношення до інших людей, самого себе, до світу в цілому). Саме у вчинках як актах поведінки проявляється характер в них же він і формується. Добрим і чесним можна стати, тільки здійснюючи добрі і чесні вчинки.

З давніх пір відома приказка: "Посієш вчинок - збереш звичку, посієш звичку - збереш характер, посієш характер - збереш долю". Таким чином, становлення характеру, що відбувається в результаті навчання і виховання людини, обумовлене об'єктивними обставинами її життєвого шляху, але самі ці обставин можуть змінюватися під впливом вчинків людини. В результаті людина здатна піднятися над своїм характером, змінити його та стати творцем самої себе.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте характер як систему відносин людини до навколишньої дійсності.
2. Що таке індивідуальний стиль діяльності людини, дайте характеристику.
3. .Які види характеру виділяють учені, дайте їм характеристику?

4. Що обумовлює характер та спілкування особистості та їх функції.

ТЕМА № 11. ТЕМПЕРАМЕНТ ОСОБИСТОСТІ

Мета: дати загальне уявлення про темперамент людини .

План проведення заняття:

1. Характеристика темпераменту особистості.
2. Що обумовлює темперамент особистості та його розвиток.
3. Характеристика динамічної та емоційної сторони людини.
4. Найбільш поширена система, яка зв'язала індивідуальні особливості темпераменту з властивостями нервової системи.

Біологічним фундаментом, на якому формується особистість як соціальний індивід, є темперамент. Під темпераментом розуміють сукупність індивідуальних особливостей, що характеризують динамічну і емоційну сторони поведінки та діяльності людини. З усіх теорій, з глибокої старовини, які намагалися пояснити суть темпераменту, мабуть, найбільш поширеною є система І.П. Павлова, що зв'язала індивідуальні особливості темпераменту з виділеними їм основними властивостями нервової системи:

силою - здатністю нервової системи витримувати сильні подразники, обумовлюючою витривалістю і працездатністю нервових клітин;

урівноваженістю - що характеризується співвідношенням процесів збудження і гальмування;

рухливістю-яка визначається швидкістю зміни процесів збудження і гальмування.

Своєрідне поєднання цих властивостей утворює 4 типи нервової системи, кожен з яких співвідноситься з одним з 4 типів темпераменту:

холерик (сильний, неурівноважений, рухливий) характеризується активністю, енергійністю дій, різкими рухами, їх швидким темпом. Схильний до різких змін настрою, запальний, нетерпимий, схильний до емоційних зривів, буває агресивним;

сангвінік (сильний, урівноважений, рухливий) відрізняється активністю, товариськістю. Швидко пристосовується до нових умов. Продуктивний за наявності інтересу. Почуття у сангвініка легко виникають і легко змінюються, міміка рухлива, виразна;

флегматик (сильний, урівноважений, інертний) важко перемикається з одного виду діяльності на іншій і пристосовується до обстановки. Відрізняється низьким рівнем психічної активності. Почуття виникають повільно, але відрізняються стійкістю, переважає рівний, спокійний настрій;

меланхолік (слабкий тип ВНД) характеризується низьким рівнем активності, швидко стомлюється, легкоранимий. Відрізняється схильністю глибоко переживати навіть незначні події при слабкому зовнішньому вираженні почуттів. Сильні впливи часто викликають тривалу гальмівну реакцію. Надалі уявлення про темперамент поглиблюються і розширюються.

Так, були виділені і інші властивості нервової системи, такі як динамічність, що проявляється в швидкості і легкості вироблення умовних рефлексів. Зіставлення властивостей нервової системи і особливостей поведінки дозволило виявити такі властивості темпераменту, як реактивність - сила емоційної реакції на зовнішні і внутрішні подразники - і активність, що показує, наскільки активна людина в подоланні перешкод, у своїх діях і вчинках.

Були також виділені такі психічні властивості: **сензитивність** яка визначається величиною найменшого подразника, необхідного для виникнення психічної реакції; **пластичність і ригідність** - гнучкість, легкість пристосування до нових умов і, навпаки, інертність, нечутливість до зміни умов; **екстравертированість і інтровертированість** - спрямованість особистості на навколишній світ або на себе, на власні переживання і думки. Стало ясно, що властивостей нервової системи, а значить, і їх комбінацій значно більше, але проте розглянуті вище типи темпераменту можуть служити узагальненою характеристикою індивідуальних особливостей людини.

При цьому слід врахувати, що в чистому вигляді типи темпераменту, як правило, не зустрічаються, і можна говорити тільки про наявність тих або інших його особливостей. Крім того, не можна сказати, що який-небудь тип темпераменту кращий або гірший; кожен з них має переваги та недоліки.

Перевагами холерика є ініціативність, енергійність можливість мобілізувати значні зусилля в короткий проміжок часу. В той же час переважання реактивності над активністю може привести до того, що йому не вистачає витримки, терпіння, особливо при досягненні віддалених цілей. За несприятливих умов, відсутності серйозних цілей, неможливість творчої діяльності, рухливість сангвініка, швидкість реакції можуть проявитися в непостійності.

Перевага флегматика в тому, що він може довго і наполегливо працювати, але для того, щоб включитися в цю роботу йому потрібен значний час. Висока чутливість меланхоліка, що забезпечує глибину і тонкість почуттів, обертається швидкою стомлюваністю і підвищеним рівнем тривожності, який може негативно вплинути на успішність діяльності.

Особливо яскраво недоліки темпераменту проявляються в екстремальних умовах, тому їх слід враховувати в професіях, які пред'являють особливі вимоги до динамічних і емоційних якостей людини. У нормальних умовах особливості темпераменту, проявляючись у темпі і ритмі діяльності, обумовлюють своєрідність способів і шляхів, тактики дій, тобто індивідуальний стиль діяльності. Виробивши у себе індивідуальний стиль діяльності, в найбільшій мірі що відповідає індивідуальним особливостям, людина може добитися високих результатів.

Таким чином, початкові властивості темпераменту не завжди можуть розвинути у достоїнства або недоліки. Це залежить від виховання і самовиховання особистості, в процесі якого результати розвитку позитивних властивостей кожного типу темпераменту і компенсації недоліків закріплюються в характері людини. Темперамент лише утрудняє або

полегшує формування тих або інших рис характеру, будучи його природною основою.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте основні властивості нервової системи, пов'язані з індивідуальними особливостями темпераменту.
2. Охарактеризуйте кожен з 4 типів темпераменту, їх переваги та недоліки.
3. Охарактеризуйте властивості темпераменту особистості.
4. Охарактеризуйте позитивні властивості темпераменту.

ТЕМА №12. ФОРМУВАННЯ ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ. НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Мета: дати загальне уявлення про формування психічних процесів.

План проведення заняття:

1. Характеристика процесів навчання особистості.
2. Опанування дитиною різними видами діяльності.
3. Виховання та розвиток позитивних якостей особистості.
4. Характеристика емоційної сторони особистості та її формування.

Одним з найважливіших завдань навчання і розвитку дітей є формування психічних якостей, необхідних для опанування дитиною різними видами діяльності і їх успішного виконання. Серед багатьох видів здібностей значне місце займають пізнавальні здібності, що відносяться до сфери пізнання дитиною навколишнього світу.

З іншого боку, вивчення того, як складаються здібності в шкільному віці, може мати велике практичне значення, оскільки дасть в руки педагогів методи цілеспрямованого керівництва. Завдання, яке поставлене в нашому дослідженні, полягає в тому, щоб відшукати шляхи прямої дії на процес формування і розвитку здібностей, а для цього необхідно, передусім, зрозуміти, які саме психологічні якості стоять за зовнішніми проявами здібностей і визначають їх виникнення і розвиток.

Є можливість виділити такі якості особистості, які дають проведені дослідження дитячого розвитку. Хоча результати цих досліджень до проблеми формування носять доки гіпотетичний характер, що вимагає, подальшої експериментальної перевірки. Ми припускаємо, що сенсорні здібності визначаються якістю тих дій сприйняття, якими володіє дитина. Вивчення дитячого сприйняття показало, що саме, розвиток перцептивних дій і опанування новими типами таких дій забезпечує розвиток особистості.

При розробці проблеми управління пізнавальною діяльністю необхідно враховувати різноманіття її форм, як самої пізнавальної діяльності, так і діяльності по управлінню особистості. Питання про пізнавальні потреби часто обговорюється в контексті проблемного навчання, а також, аналізу пізнавальної діяльності і процесів цілепокладання. Аналіз потреб, мотивів, емоцій в структурі розумової діяльності і є вивчення процесів внутрішнього управління діяльністю.

Вищі пізнавальні потреби людини мають як свій об'єкт словесно сформульовані знання. З дослідженням потреби тісно пов'язана область вивчення мотивів і розумової діяльності. Окрім спонукальної і змістоутворюючої, ми виділяємо функцію мотивів, таким чином, що вона і набуває форми інтелектуальної діяльності та сприймання людини іншими людьми. Стосовно педагогічного впливу це може виявлятися в уміннях учителя знаходити нові прийоми у взаємодії з учнями, у викладі матеріалу, у показі його в широкому соціальному контексті. Учитель повинен вибудувати таку систему навчання, що формує учня як активного суб'єкта навчальної діяльності, що прагне розширювати свою суб'єктність, у цих умовах підкреслював автор зовнішні мотиви зсуюватимуться на соціальні цілі учіння та породжуватимуть соціалізовані особистісні смисли, а наочна структура навчальної діяльності досягне свого особистісно-розвивального вигляду.

Досліджуючи розвиток мотивації учіння школярів, Р.А.Жданова виділяла декілька її типів, перший - відрізняється провідними мотивами

другий – мотивом розуміння потрібності знань, третій - мотивом інтересу до навчання. Автор подала низку рекомендацій щодо, зміни типу мотивації й підвищення рівня її розвитку надаючи особливого значення самій атмосфері довіри і контакту вчителя та учнів, необхідності спиратися на сильні сторони особистості дитини в класному колективі. У цьому зв'язку вчені наголошували на значущості таких прийомів, як оцінювання учнями своїх робіт, зміна соціально-особистісної позиції дитини, особливості оцінювання учителем та діяльності молодших школярів.

В процесі учбової діяльності змінюється не лише пізнавальний компонент потреб, але і соціальні установки вчення - потреба включення в суспільно значущу практику, передачі суспільству, іншій людині потреби самовдосконалення. Усе це створює основу для становлення специфічно людської потреби в діяльності. Інший важливий аспект мотиваційної сфери-мотив, тобто спрямованість активності на предмет, внутрішній психічний стан людини, прямо пов'язаний з об'єктивними характеристиками предмета, на який спрямована активність. Якщо потреба характеризує готовність до діяльності, то наявність мотиву надає активності новий, більш дієвий характер.

У навчанні мотивом є спрямованість учнів на окремі сторони учбового процесу. Фактично сюди входить спрямованість учня і на опанування знань, і на отримання хорошої оцінки. Іншими словами, учбова поведінка спонукається завжди декількома мотивами.

Мотивом, найбільш адекватним учбовій діяльності, є спрямованість учня на опанування нових способів дій, бо саме засвоєння способів перетворення об'єкту, що вивчається, призводить до збагачення суб'єкта учбової діяльності тому складає специфіку, відмінність учбової діяльності від усіх інших видів діяльності.(Д.Б.Ельконін, В.В. Давидов).

Тому учитель повинен піклується про те, щоб у школярів сформувався цей дуже важливий учбово-пізнавальний мотив, орієнтуючий дитину на

спосіб дій. Ще більш цінне усвідомлення учнем важливості цього, перетворення його в один з ведучих.

Особливість мотиву як однієї з сторін мотиваційної сфери полягає в тому, що він прямо пов'язаний з сенсом, особистісною значущістю цієї діяльності: якщо змінюється мотив, заради якого школяр вчиться, то це принципово перебудовує і сенс усієї його учбової діяльності, і навпаки.

У педагогічній практиці можливі різні шляхи виховання нових мотивів вчення. В одних випадках народження нових мотивів вчення відбувається тоді, коли учителеві вдається надати особистий сенс діям учня, які раніше не мали для нього внутрішньої значущості.

Наприклад, на перших етапах навчання дитина іноді виконує домашні завдання тільки для того, щоб її відпустили погуляти. Але у міру успішного виконання завдань і отримання за них позитивних оцінок дорослого ця мета закріплюється, виконання завдань придбаває для учня новий сенс, а це означає, що з'являється новий мотив вчення. Цей шлях появи нових мотивів в психології зазвичай називається "зрушення мотиву на мету" (О.М. Леонтьєв).

У інших випадках виховання нових мотивів правильніше будувати не через реальну учбову роботу дитини, а відразу через усвідомлення мотивів. Але і тут доцільно організовувати активні учбові дії дитини: навчити школяра бачити, усвідомлювати окремі сторони учбової праці (як предмета, на який може бути спрямована потреба), зв'язувати їх з наявною у дитини пізнавальною потребою. Ми прагнули показати, що наявність пізнавальної потреби сама по собі не викликає і не визначає учбову діяльність, якщо пізнавальна потреба не зв'язується з предметом її задоволення: учителеві потрібно спеціально організувати це предметне наповнення потреби і тим самим перехід від загальної пізнавальної потреби до пізнавального мотиву.

Таким чином, ми хотіли підкреслити, що і виникнення мотивів вчення також недостатня умова для ефективної учбової діяльності, якщо у школяра не сформовано уміння ставити самостійні цілі в учбовій роботі.

Мета - це спрямованість активності на проміжний результат, що представляє етап досягнення предмета потреби. Для того, щоб реалізувати учбовий мотив, наприклад опанувати прийомами самоосвіти, потрібно поставити і виконати багато проміжних цілей учбової праці: навчитися бачити віддалені результати своєї учбової діяльності, підпорядкувати їм етапи сьогоденної учбової роботи, поставити цілі виконання учбових дій, цілі їх самоперевірки. Крім того, потрібно, щоб учні вчилися усвідомлювати цілі своїх дій і співвідносити їх з мотивами учбової діяльності, в яку ці дії включені; учбова мета може залишатися однією і тією ж (наприклад, опанування прийомів самоосвіти), а сенс учбової діяльності мінятиметься залежно від її мотиву (стати усебічно розвиненою людиною).

Практика показує, що учителям часто доводиться ставити перед школярами готові цілі, які ніколи в незмінному вигляді не перекладаються в голову учня, а завжди визначаються або перевизначаються дитиною, тобто переосмислюються нею з точки зору індивідуального досвіду життя. Іншими словами, процес переходу готових цілей учителя у внутрішні цілі учнів відбувається завжди, нерідко він відбувається стихійно, без контролю і уваги педагога. Психологи, проте, показали, що процес прийняття учнем готових цілей можна перетворити на процес активного цілепокладання самого учня, якщо навчити його ряду активних дій з наданими учителем завданнями.

Існує ще одна сторона мотиваційної сфери учбової діяльності, про яку часто говорять в школі, - це інтерес до вчення. Він тісно пов'язаний з рівнем сформованості учбової діяльності і в цьому плані є вираження і прояв стану інших сторін мотиваційної сфери - мотивів і цілей. Щоб збудити інтерес, вважав О.М.Леонтьєв, треба створити мотив, а потім відкрити школяру можливість знаходження мети (а точніше - системи цілей в науковому матеріалі). "Цікавий учбовий предмет - це і є учбовий предмет, що став сферою цілей учня у зв'язку з тим або іншим спонукаючим його мотивів".

Іноді як основну рису інтересу називають емоційну забарвленість, зв'язок з емоційними переживаннями дитини. Таким чином, ця його особливість

важлива, але не вона все-таки є головною. Зв'язок інтересу з позитивними емоціями має значення на перших етапах виникнення допитливості учня, але для підтримки стійкості інтересу потрібна сформованість учбової діяльності, а також, пов'язані з нею здібності до самостійної постановки учбових цілей і їх дозвіл.

Отже, ми зупинилися на особливостях декількох видів спонукань: потреби, мотиви, цілі, інтереси. Головна характеристика мотиваційної сфери мотиви, тобто спрямованість активності на предмет (тому далі особлива увага буде приділена вивченню і формуванню мотивів). В той же час, учителеві необхідно враховувати і те, що мотиви формуються досить ефективно тільки в єдності з іншими сторонами мотиваційної сфери з потребами, цілями. Якщо головний шлях становлення учбових мотивів і цілей лежить в формуванні учбової діяльності (на уроці в позакласних учбових заняттях), то для розвитку потреб має значення ширший контекст життя учня.

Важливість формування усіх сторін мотиваційної сфери продиктовані і тим, що вони тільки у взаємозв'язку і єдності один з одним реалізують функції мотивації: потреба, як правило, виконує спонукаючу функцію, мета - спрямовуючу і організуючу, а мотив – змістоутворюючу.

Усі описані спонукання розрізняються за змістом: вони можуть бути спрямовані на зміст самої учбової діяльності або на взаємодії дитини з іншими людьми.

У учбовій діяльності важливо формувати у учня спрямованість на процес, на способи своїх дій, в той же час, в учбовій діяльності школяра завжди присутня орієнтація і на результати учбових дій: мотивом його дій завжди служить успішний результат, що позитивно оцінюється дорослим. З цим пов'язана динаміка так званого рівня домагань дитини, цей рівень, як правило, піднімається в ситуації успішної учбової діяльності.

Бажано, щоб учитель за допомогою оцінок переводив школярів з орієнтації тільки на результат своїх дій до орієнтації на спосіб, перевіряв би

не лише правильність результату рішення, але і особливості способу рішення, за допомогою якого отриманий результат. Тоді самоконтроль і самооцінка школяра, пов'язаний з ним рівень домагань об'єднуюватимуться у свідомості школяра з успішністю не лише результату, але і способу учбової роботи.

Для ефективного формування мотивації вчення потрібно прагнути виховувати в єдності її соціальні і пізнавальні сторони, а також результативні аспекти. Це сприяє становленню основ творчої мотивації, що полягає в опануванні способів перетворення навколишньої дійсності і своєї діяльності.

Зміна мотивації вчення в ході індивідуального і вікового розвитку школярів.

Спонування школярів до вчення можуть розрізнятися по мірі активності дитини (потреби, мотиви, цілі, інтереси) і за змістом спрямованості на різні сторони своєї діяльності - процесуальні і результативні. Для проведення роботи з учнями по вихованню і розвитку мотивації, потрібно пам'ятати про те, що кожне із спонувань може знаходитися в різному стані, у різному ступені зрілості. Покажемо це на прикладі мотивації вчення. Мотиви бувають усвідомлюваними і неусвідомлюваними, кожен з них може бути реально діючим. Основу цілеспрямованого процесу вчення складають, звичайно, усвідомлювані мотиви. В той же час, мотивація вчення визначається і різного роду установками, потребами, які можуть бути цілком не усвідомлюваними.

Робота учителя складається з впливу і на усвідомлювані мотиви і на не цілком усвідомлені спонування. Психологи описали два шляхи впливу на мотивацію дитини. Перший шлях зверху вниз - полягає в тому, що проводиться робота по усвідомленню мотивів, дитині розкриваються ідеали мети, які у неї, за задумом дорослого необхідно сформулювати, потім ці норми перетворюються із зовнішньо зрозумілих у внутрішні, прийняті самою дитиною. Другий шлях від низу до верху - полягає в тому, що виховання мотивів відбувається через організацію дорослим різних видів діяльності

дитини в умовах активності самої дитини. Це сприяє актуалізації спонукань дитини багаторазово і систематично їх підкріплює, завдяки чому вони включаються в мотиваційну сферу.

Щоб здолати небезпеку як чисто формального засвоєння готових усвідомлюваних спонукань, так і стихійного становлення мотивів доцільно в ході учбово-виховної роботи використовувати обидва шляхи. Окремі сторони мотиваційної сфери можуть розрізнятися не лише по мірі усвідомленості та спонукань. В той же час, дієвість мотивів пов'язана з задоволеністю (чи не задоволеністю). Якщо в ході вчення у школяра створюється постійна задоволеність, що спостерігається при полегшеності учбової праці, коли перед учнями ставляться готові цілі або знання повідомляються в готовому виді, при низьких вимогах.

Позитивно забарвлена мотивація спочатку може мати епізодичний характер і тільки потім стає більш стійкою. Негативна модальність, пов'язана з проявом незадоволення учня своєю роботою, має право на існування в учбовій праці і може розглядатися як етап в становленні мотивації.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте основні процеси розвитку учіння школярів.
2. Особливості формуванні учбової діяльності школярів у різних умовах виховання.
3. Охарактеризуйте систему відносин і дієвість мотивації особистості, що пов'язана з їх розвитком.
4. Охарактеризуйте емоційну сторону особистості та її характер.

ТЕМА №13. ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ТА НАВЧАННЯ ОСОБИСТОСТІ.

Мета: дати уявлення про психологічні механізми розвитку та навчання особистості.

План проведення заняття:

1. Характеристика процесу навчання особистості.
2. Що обумовлює динамічний розвиток людини.
3. Особливості механізму формування та буття особистості.
4. Особливості розвитку дитини в умовах психічної депривації.

Аналізуючи різноманітні теорії, багато психологів приходять до думки про те, що такий надзвичайно багатогранний і глибокий феномен як особистість людини важко пізнати з позицій однієї теорії. Продовжуючи цю думку, необхідно підкреслити той факт, що в цих теоріях із різноманітними акцентами і глибиною освітлені різні періоди розвитку особистості. Необхідно також відзначити, що кожна теорія як би висвітлила якусь одну сторону багатогранного буття особистості, внесла свій неоціненний внесок у процес пізнання її сутності. У сучасній психології накопичена велика кількість матеріалу, присвяченого сутності особистості, її буття і розвитку. При цьому різноманіття теорій, суперечливість фактів і методологічних позицій істотно утрудняє процес цілісного осмислення закономірностей розвитку людини.

В даний час починається ряд спроб по-новому узагальнити й осмислити різноманітні погляди на процес навчання та розвитку особистості, психологічні умови і механізми її формування. В даний час уже ніхто не заперечить величезну важливість початкового періоду в розвитку особистості людини.. Як відомо, З.Фрейд ввів в анатомію особистості три основні структури: Ід, Его і Суперего, пов'язані між собою суперечливими і складними відношеннями.

Аналізуючи рушійні сили розвитку особистості, З.Фрейд основний упор зробив на інстинктивних біологічних потягах людини, включаючи

сексуальні та агресивні. Самий розвиток він розглядав як симбіоз біологічної свідомості індивіда і його наступної соціалізації. Причому в якості основної детермінанти особистості він визнавав психосексуальне дозрівання. З.Фрейд вважав, що людина народжується з визначеним запасом сексуальної енергії (лібідо), що у своєму розвитку проходить декілька психосексуальних стадій.

Рушійною силою цього розвитку є принцип задоволень, що у З.Фрейда тісно переплетений із поняттям дитячої сексуальності. Як вважає З.Фрейд, на кожному етапі розвитку особистості виникає протиріччя, що обумовлене позбавленням основного об'єкта і джерела задоволення. Цей конфлікт вирішується в міру того як сексуальний інстинкт переходить від однієї ерогенної зони до іншої. На фалічній стадії домінуючий конфлікт З.Фрейд назвав едіповим комплексом. Між п'ятьма і сьома роками цей конфлікт вирішується за допомогою механізму ідентифікації дитини з батьком одної статі.

За допомогою ідентифікації дитина приймає поведінку та якості людини, до якої вона ставиться з повагою і якій хотів би наслідувати. Термін ідентифікація, що позначає уподібнення себе іншому, найбільш повно розроблений у психоаналізі. Проте, на думку більшості психологів, неправомірно відхиляти це явище тільки на підставі того, що воно інтерпретується як неприйнятна для багатьох теоретичних побудов психоаналізу. Явище ідентифікації експериментально досліджено і виражає той факт, що уподібнення себе іншому є самим простим засобом розуміння людини, її вимог, моральних норм і цінностей.

Також експериментально встановлений тісний зв'язок між ідентифікацією і іншим явищем - емпатії. У психологічній літературі емпатія визначається як особливий, афективний засіб розуміння іншої людини, при якому інша людина як би відчувається, минаючи раціональне осмислення. Якщо докладніше роздивитися ці механізми, звертаючись до джерел розвитку особистості, необхідно відзначити, що пізнання внутрішнього світу іншої людини немовлятам реалізується саме завдяки механізму емпатії, що стає

основою для повноцінного функціонування іншого, більш складного механізму розвитку особистості - ідентифікації. Повертаючись до теорії З.Фрейда, саме завдяки ідентифікації дитина набуває системи моральних цінностей і норм, установок, моделей статево-рольового поведіння. Дитина інтерналізує батьківські заборони і моральні норми, що підготовляє ґрунт для розвитку совісті дитини або її супереґо. Ще одним видатним психологом, що погоджувався з З.Фрейдом у тому, що ранній досвід має величезне значення в житті людини, був Е.Еріксон. Він переконався, що психоаналіз має справу не з нормою, а з скрутами поведінки, та не заперечив, що задоволення інстинктів є однією з рушійних сил розвитку людини. Заслуга Е.Еріксона полягає в тому, що він значно розширив теорію психосексуального розвитку З.Фрейда, ввівши в її поняття психосоціальний розвиток. Головним поняттям теорії Е.Еріксона стало поняття придбання індивідом еґо - ідентичності, Я-образу або Я-концепції.

Е.Еріксон, на відміну від З.Фрейда, розглядав основні напрямки розвитку не Ід, а Еґо і кінцевим пунктом цього розвитку, на його думку, є соціальна адаптація індивіда. Е.Еріксон розділив життя людини на 8 окремих стадій, кожна з яких характеризується своєю еволюційною задачею.

Рушійною силою психічного розвитку при цьому є протиріччя, що виникають у процесі знаходження індивідом еґо-ідентичності в результаті невідповідності соціальних вимог і рівня психологічної зрілості індивіда. Загострення протиріч або криза в розвитку є поворотним моментом у житті індивідуума, при цьому криза, на думку автора, не завжди знаходить свій адекватний розв'язок. При задовільному розв'язанні конфлікту Еґо збагачується новими позитивними компонентами, при незадовільному розв'язанні в нього вбудовується негативний компонент, що утруднює благополучний перехід людини на іншу стадію розвитку. В поглядах на механізми психічного розвитку особистості думка Е.Еріксона збігається з багатьма компонентами теорії З.Фрейда.

Велику увагу при цьому Е.Еріксон приділяє розвитку ідентичності індивіда, що, на його думку, формується під сильним впливом тих груп, із якими ідентифікує себе індивід. При цьому ідентичність, на думку Е.Еріксона, це не просто сума ідентифікацій, придбаних в дитинстві, але і сума внутрішнього досвіду індивіда.

Механізм ідентифікації в такий спосіб призводить до зрівноважування базисних потреб індивіда з його можливостями, забезпечує особистості тотожність і цілісність, спроможність підтримувати мораль, етику та ідеали товариства. Наріжним каменем формування здорової особистості в теорії Е. Еріксона є загальне почуття довіри, завдяки якому в дитини в перші 18 місяців закладається основа для почуття «усе добре», для появи почуття тотожності. Центральна роль у формуванні цього почуття належить матері, її спроможності передати своїй дитині почуття впізнаності, сталості і тотожності переживань. Дитина в цьому випадку виходить із замкнутого кола дитячого егоцентризму і чуттєво пізнає внутрішній світ матері завдяки механізмам емоційного зараження та емпатії. У цьому випадку почуття, що відчуває мати до своєї дитини, стають її почуттями стосовно світу і надалі до себе самого. Ідеї Е.Еріксона про фундаментальну значимість початкового періоду в розвитку дитини пролили світло на причини розвитку багатьох особистісних аномалій, що виникають у більш пізні періоди життя людини. Особливо значимою є думка про те, що в процесі «присвоєння» людиною своєї всебічної сутності, спочатку розгортається в емоційно-чуттєвому плані, усередині дитячо-батьківських стосунків, якість яких є визначальним чинником для наступного розвитку особистості. Процес розвитку особистості забезпечується не тільки механізмом ідентифікації, але і відокремленням індивіда. Ці два протилежних механізми, по відношенню один до одного утворюють діалектичну єдність. Якщо завдяки ідентифікації індивід відчуває своє єднання з людьми і товариством, то завдяки відокремленню він формується як індивідуальність. На першому етапі розвитку індивіда механізм відокремлення сприяє виділенню його з навколишнього середовища

як фізичної істоти. На більш пізньому етапі розвитку він допомагає людині виділитися із середовища як неповторній і унікальній особистості. За допомогою механізму відокремлення людина пізнає себе і навколишній світ. Для того, щоб пізнати якийсь об'єкт, необхідно від нього відокремитися, відділитись, відмежуватись. Для того, щоб усвідомити свою унікальність, необхідно відокремитися від інших людей, відчутти себе незалежною та активною істотою.

У своїх теоріях Е.Фром докладно розглядає механізми відокремлення, відчуженості і крайню форму відчуженості людини - деструктивну. Він підкреслив важливий феномен, що неминуче супроводжує ці явища - самотність і тривогу людини. Розробляючи проблему відчуженості людини, він вказував на той факт, що цей механізм діє не тільки стосовно навколишнього світу, але він активно функціонує усередині самої особистості. По деяких причинах особистість може відчужуватися від самої себе, а деструктивні процеси можуть проникати усередину її структури. Як показують психологічні дослідження, феномен відокремлення грає величезну роль у «другому народженні» особистості, у виникненні такого новотвору як рефлексія. Рефлексія, як механізм розвитку особистості докладно розглядається в працях закордонних і вітчизняних психологів. Вони вказують на факт виникнення рефлексії як якісно новий період у розвитку особистості. При цьому усвідомити себе неможливо, попередньо не відокремившись із навколишнього світу як об'єкту.

Пізнаючи свої окремі якості, індивід повинен їх виділити, а потім осмислювати. Тільки в тому випадку можна пізнати свій внутрішній світ, якщо він став окремим об'єктом. Таким чином, в цьому випадку цей окремий об'єкт можна охопити думкою, перетворити у власний світ і знову злитися з ним. Е.Фром підкреслював, що в процесі життя людина повинна відчужуватися, щоб потім перебороти ці відчуженості в діяльності розуму. Саме ці виділені механізми розвитку особистості: емпатія, ідентифікація, відокремлення і рефлексія, сприяють розв'язанню тих протиріч, що

виникають у процесі життя індивідуума. Тільки повноцінне і гармонічне функціонування цих психологічних механізмів забезпечує можливість особистості успішно вирішувати ті задачі, що постають перед нею на різних етапах її розвитку.

Завдання для самостійної роботи:

1. Охарактеризуйте процес розвитку особистості, що забезпечується механізмом ідентифікації..
2. Охарактеризуйте розвиток особистості у різних умовах виховання..
3. Охарактеризуйте механізми рефлексії, в такий спосіб, що забезпечує особистості тотожність і цілісність.
4. Охарактеризуйте механізми відокремлення індивіда та при цьому не відокремившись від навколишнього світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш. А. Развитие детей в условиях совместной учебной деятельности / Ш. А. Амонашвили // Вопросы психологии. — 1988. — № 5. — С. 175—177.
2. Бодалев А.А. Психология общения / А.А.Бодалев. — М. : Издательство “Институт практической психологии”, Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1996.—256с.
3. Вайсман Р. С. К проблеме развития мотивов и потребностей человека в онтогенезе / Р. С. Вайсман // Вопросы психологии. — 1973. — № 4. — С. 30—39.
4. Гальперин П. Я. Психологические проблемы учебной деятельности школьника / П. Я. Гальперин, А. К. Маркова. — М. : МГУ, 1977. — 125 с.
5. Давыдов В. В. Основные вопросы современной психологии детей младшего школьного возраста / В. В. Давыдов // Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии. — М., 1978. — С. 180—206.
6. Дусавицкий А. К. Зависимость между интересом и тревожностью в учебной деятельности младшего школьника / А. К. Дусавицкий // Вопросы психологии. — 1982. — № 3. — С. 56—61.
7. Лисина М.И. Влияние отношений с близкими взрослыми на развитие ребенка раннего возраста / М. И. Лисина // Вопросы психологии. = 1961 =. №3. — С.117—123.
8. Формирование интереса к учению у школьников / под ред. А. К. Марковой. — М. : Педагогика, 1986. — 191 с.
9. Хомич Г. О. Невротичні зрушення у дітей як наслідок переживання тривалої соціально-психологічної деривації / Г. О. Хомич // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького держ. пед. ін-ту ім. Г. С. Сковороди : наук.-теорет. зб. — Переяслав-Хмельницький, 2001. — Вип 2. — С. 139—145.
10. Хьелл Л. Теории личности : основные положения, исследования и применение / Ларри Хьелл, Дэниел Зиглер / Перевод С.Меленевской и Д.Викторовой. — СПб. : Питер Пресс, 1997. — 606 с.
11. Цукерман Г.А. Обучение учебному сотрудничеству / Г. А. Цукерман, Н. В. Елизарова, М. И. Фрумина, Е. В. Чудинова // Вопросы психологии. -1993.-№2. — С. 35—37.
12. Шипицина Л. М. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-

сирот : социально-эмоциональные проблемы / Л. М. Шипицина, Е. И. Казакова. — СПб., 2000. — 108 с.

13. Сорокина В. В. Негативные переживания детей в начальной школе / В. В. Сорокина // Вопросы психологии. — 2003. — № 3. — С. 43—52.

14. Стрюк К. І. Особливості спілкування дітей-сиріт в умовах дитячого будинку / К. І. Стрюк // Педагогіка і психологія. — 1999. — № 3. — С. 73—76.

15. Хекхаузен Х. Мотив и мотивация / Х Хекхаузен / Психология и психоанализ рекламы : учеб. пособие / ред..сост. Д. Я. Райгородский. — Самара: Бахрах. — М 2007.—С.225- 239.